

Ministerie van Infrastructuur
en Waterstaat

Analyse

Participatie in de standpunten van politieke partijen

Een analyse in opdracht van het Kennisknooppunt Participatie,
onderdeel van de Directie Participatie

Datum 24 maart 2021

Colofon

Dit is een publicatie van het kennisknooppunt Participatie, onderdeel van de directie Participatie.

Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat

Rijnstraat 8 | 2515 XP | Den Haag
Postbus 20901 | 2500 EX | Den Haag
T 070 456 8999
kennisknooppuntparticipatie@minienw.nl
www.kennisknooppuntparticipatie.nl
Maart 2021

Auteurs: Else Nicolai (Twynstra Gudde) & Amber Groenendijk (ministerie van Infrastructuur en Waterstaat)

Aan deze publicatie kunnen geen rechten worden ontleend.
Auteursrecht is van toepassing op dit document. Citeren uit dit document is alleen toegestaan indien voorzien van een bronvermelding. Hergebruik en verspreiding van documenten in originele vorm is toegestaan

Inhoud

Colofon—3

Inleiding—7

Scope en analysekader—8

Analyse politieke partijen—9

BIJ1—9

Christen-Democratisch Appèl (CDA)—11

ChristenUnie—15

Democraten 66 (D66)—18

DENK—22

Forum voor Democratie (FVD)—23

GroenLinks—24

JA21—27

Partij van de Arbeid (PvdA)—28

Partij voor de Dieren (PvdD)—31

Partij voor de Vrijheid (PVV)—33

Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP)—34

Socialistische Partij (SP)—37

Volkspartij voor Vrijheid em Democratie (VVD)—39

50PLUS—41

Conclusie—43

Literatuurlijst—47

Bijlage: Partijoverzicht, verkiezingsprogramma's en wetenschappelijke instituten—48

Inleiding

De Tweede Kamerverkiezingen vinden plaats in maart 2021. In de aanloop naar deze verkiezingen publiceren de politieke partijen hun verkiezingsprogramma's. Deze verkiezingsprogramma's zijn een weergave van de wijze waarop de partijen invulling geven aan verschillende thema's in hun beleid. Zo ook op het thema participatie.

Participatie is een containerbegrip geworden met verschillende betekenissen. In deze analyse hanteren we de volgende definitie: 'Participatie is een proces waarbij individuen, groepen en organisaties invloed uitoefenen op en controle delen over collectieve vraagstukken, beslissingen of diensten die hen aangaan' (Visser et al. 2019, p.4). De onderliggende analyse is een overzicht van de programmapunten waarin participatie naar voren komt. De onderzoeksvraag die hiermee wordt beantwoord is tweeledig: Hoe komt participatie terug in de verkiezingsprogramma's van de politieke partijen en in de publicaties van het aan de partijen verbonden wetenschappelijke instituten? Om dit te onderzoeken wordt ieder verkiezingsprogramma geanalyseerd op het thema participatie. In de bijlage is een overzicht opgenomen van de politieke partijen die in de analyse zijn opgenomen.¹

Elke analyse van een politieke partij bevat een korte inleiding op het verkiezingsprogramma, een overzicht van de hoofdstukken en een opsomming van de relevante programmapunten met betrekking tot het thema participatie. Daarnaast worden ook de publicaties geanalyseerd van het wetenschappelijke instituut die aan de partij verbonden is. Dit betreft alleen de publicaties vanaf het jaar 2017. De partijanalyse wordt afgesloten met een korte conclusie, waarin wordt ingegaan op eventuele overeenkomsten en verschillen tussen de standpunten uit het verkiezingsprogramma's en de publicaties van het wetenschappelijk instituut. De partijen BIJ1, DENK, Forum voor Democratie en de PVV zijn hierbij uitgezonderd.

Tot slot wordt het rapport afgesloten met een algehele conclusie waarin algemene conclusies en bevindingen worden getrokken uit de analyses van alle partijen. Hierbij zal ook worden ingegaan op de onderlinge verschillen tussen de partijen ten opzichte van het thema participatie.

¹ Zie bijlage: [Overzicht politieke partijen, verkiezingsprogramma's en aan de partij verbonden wetenschappelijke kennisinstituten](#)

Scope en analysekader

Zoals benadrukt in de inleiding van dit rapport, bestaan er verschillende definities van het begrip participatie. Vanwege de gekozen definitie vallen de onderstaande programmapunten van de partijprogramma's binnen, respectievelijk buiten de scope en het analysekader van dit rapport.

In de analyse vallen de programmapunten binnen de scope van dit rapport, die...

- ervoor zorgen dat burgers (meer) zeggenschap hebben in besluitvorming van maatschappelijke organisaties
- betrekking hebben op sociale innovatie. Sociale innovatie omvat flexibele organisatievormen, het ontwikkelen van nieuwe vaardigheden, het werken aan slimme, hoogwaardige arbeidsrelaties en co-creatie.
- betrekking hebben op een transparante overheid voor o.a. ontsluiting van kennis en inzicht in automatische besluitvorming door algoritmen.
- de invloed van burgers vergroten in ontwikkeling van beleid voor maatschappelijke uitdagingen (bijv. klimaat).
- betrekking hebben op kiesmogelijkheden van burgers op lokaal, regionaal, nationaal of internationaal niveau.
- betrekking hebben op hervorming en/of vernieuwing van de democratie en daarmee de mate van invloed van burgers

In de analyse vallen de programmapunten buiten de scope van dit rapport, die...

- betrekking hebben op bescherming van privacy en persoonsgegevens (AVG).
- betrekking hebben op arbeidsparticipatie van burgers.
- betrekking hebben op ondernemerschap op het gebied van innovatie.
- sociaal ondernemerschap stimuleren.
- ervoor zorgen dat maatschappelijke organisaties met een maatschappelijke functie (scholen, woningcorporaties, pensioenfondsen) verantwoording moeten afleggen aan burgers.
- betrekking hebben op het stimuleren van participatie van burgers in het sociaal domein.
- de participatie vergroten van migranten of laaggeletterden in de maatschappij door taalprogramma's
- de individuele bijdrage aan klimaatdoelstellingen aanmoedigen (bijv. keuze in energie).
- betrekking hebben op het vergroten van de individuele verantwoordelijkheid in het licht van de ontwikkelingen van de 'participatiesamenleving'.
- kennis over democratie en burgerschap vergroten.
- ruimte geven aan burgerinitiatieven die tot doel hebben de lokale veiligheid en leefbaarheid in de wijk of de buurt te bevorderen.
- de inspraak vergroten van werknemers in bedrijven.
- betrekking hebben op de invoer van lekenrechtspraak.
- betrekking hebben op de invoering van maatschappelijke diensttijd.

Analyse politieke partijen

BIJ1

Politieke Partij	Bij 21
Verkiezingsprogramma	Allemaal anders, maar toch gelijkwaardig
Politieke ideologie	Radicaal links & antikapitalistisch

Allemaal anders, maar toch hetzelfde

BIJ1 ziet een samenleving voor zich die eerlijker en socialer is. Waarin de verschillen als waardevol worden gezien. Waarin iedereen daadwerkelijk mee kan doen. Een samenleving waarin de meerderheid rekening houdt met de minderheid.

Het verkiezingsprogramma is opgedeeld in 20 hoofdstukken:

1. Antiracisme en dekolonisatie.
2. Werk, inkomen en participatie.
3. Economie.
4. Zorg.
5. Wonen en bouwen.
6. Onderwijs en wetenschap.
7. Kunst, cultuur en media.
8. Toegankelijkheid.
9. Recht op zelfbeschikking.
10. Klimaatrechtvaardigheid.
11. Dierenrechten- en welzijn.
12. Landbouw, visserij en voedsel.
13. Asiel en migratie.
14. Europa.
15. Internationale samenwerking.
16. Staatsinrichting en rechtsstaat.
17. Veiligheid en justitie.
18. Bes-eilanden en koninkrijk.
19. Defensie.
20. Digitale rechten en technologie.

Programmapunten

De onderstaande programmapunten hebben betrekking op het thema participatie.

Zorg

- Er komt meer zelfbeschikking voor mensen die zorg krijgen. Iedereen krijgt de vrijheid te kiezen door welke hulpverlener zij geholpen willen worden.
- Zorginstellingen worden meer coöperatief georganiseerd, zodat zorgmedewerkers hun eigen beroep vormgeven, zowel op individueel-, organisatie- als sectorniveau.

Klimaatrechtvaardigheid

- We organiseren een pilot voor een (door loting samengesteld) burgerforum, met als doel dit uiteindelijk in te zetten bij besluitvorming over onder andere klimaat- en ecologische rechtvaardigheid.
- Er komt meer transparantie over lobbyactiviteiten van fossiele en vervuilende industrieën via een openbaar gepubliceerd lobbyregister. Dit register biedt informatie over welke organisaties lobbyisten in dienst hebben, waarvoor die lobbyen, en de financiële middelen die zij hier jaarlijks voor inzetten.

Europa

- We streven naar radicale democratisering van de EU. De transparantie van de Raad van Ministers en de interinstitutionele onderhandelingen moet sterk verbeterd worden. Verder moeten bestaande vormen van Europese burgerparticipatie – zoals het petitieright en het Europees burgerinitiatief – versterkt worden.
- Burgers moeten actief betrokken worden en medezeggenschap krijgen bij een algehele herziening van de prioriteiten, plannen en organisatie van de Europese Unie, beginnende met de reeds aangekondigde Conferentie over de Toekomst van Europa en eindigend met een fundamentele hervorming van de Europese verdragen.

Staatsinrichting en rechtstaat

- Het recht op demonstratie wordt strikt nageleefd.
- Het stemrecht wordt hervormd. Zo wordt de stemgerechtigde leeftijd verlaagd naar 16 jaar en krijgen vluchtelingen en migranten sneller toegang tot het stemrecht. We maken het mogelijk voor gedetineerden om zelf te kunnen stemmen in plaats van uitsluitend bij volmacht.
- We stimuleren lokale vormen van directe democratie, zoals wijkraden en andere vormen van directe burgerparticipatie.
- We herzien de wet omtrent het burgerinitiatief en maken het burgerforum een standaard onderdeel in de vervolgstappen van een succesvol burgerinitiatief.

Christen-Democratisch Appèl (CDA)

Politieke Partij	Politieke Partij Christen-Democratisch Appèl (CDA)
Verkiezingsprogramma	Zorg voor Elkaar. Conceptverkiezingsprogramma 2021-2025
Wetenschappelijk Instituut	Wetenschappelijk Instituut voor het CDA
Politieke ideologie	Christendemocratisch
Publicaties Wetenschappelijk Instituut	2020 – Zij aan Zij 2019 – Onder dak

Zorg voor elkaar

De 'zorg voor elkaar' samenleving kenmerkt zich door een coöperatieve samenleving. Een coöperatieve samenleving is een samenleving die bestaat uit mensen die zich niet uitsluitend inzetten voor hun eigen belang, maar ook voor het gezamenlijke belang. Dit gebeurt in allerlei vormen. Het is de taak aan de overheid om ruimte te creëren voor deze coöperatieve samenleving, zodat burgers zich maatschappelijk in kunnen zetten. Deze stelling komt in verschillende programmapunten terug.

Het verkiezingsprogramma is onderverdeeld in vijf hoofdstukken:

1. Thuis.
2. Een sterke samenleving.
3. Een eerlijke economie.
4. Een dienstbare en beschermende overheid.
5. Een land van waarden en tradities.

Programmapunten

De onderstaande programmapunten hebben betrekking op het thema participatie.

Een sterke samenleving.

'Vrijwilligerswerk is geen sluitstuk van beleid en eigenaarschap krijg je alleen door verantwoordelijkheid én zeggenschap los te (durven) laten' (Verkiezingsprogramma CDA, p. 33).

- Wij willen in iedere gemeente een maatschappelijk initiatiefrecht of uitdaagrecht voor burgers die met elkaar een taak - en het bijbehorend budget - van de gemeente willen overnemen omdat ze een beter plan hebben. Gemeenten moeten deze initiatieven faciliteren en voorrang geven boven het eigen beleid.
- Wij stimuleren maatschappelijke organisaties om zich om te vormen tot een vereniging, waarbij de zeggenschap bij de leden ligt. Dit vinden wij vooral van belang voor organisaties waar belanghebbenden maar een beperkte keuze hebben voor een andere aanbieder, zoals bij een woningcorporatie of een verpleeghuis.

Een eerlijke economie

- Om het draagvlak voor klimaatmaatregelen te vergroten willen wij een landelijk burgerberaad dat de politiek adviseert over de uitwerking van het klimaatakkoord. In dit beraad buigen 150 burgers, die door loting zijn aangewezen, zich over haalbare en betaalbare oplossingen om de doelen

van het klimaatakkoord te realiseren. Zo ontstaat een representatief beeld van wat mensen belangrijk vinden en kan de politiek met meer draagvlak besluiten nemen.

Een dienstbare en beschermende overheid

Het CDA pleit voor herstel van de balans tussen markt, overheid en samenleving, waarin de samenleving voorop staat. De effecten van het liberale pleidooi voor privatisering hebben gezorgd voor meer regelvoering, controle en hogere kosten, maar geen betere resultaten van de overheid. En daarmee is het vertrouwen in de overheid geschaad. Het CDA wil dit herstellen.

- Wij willen meer authentieke volksvertegenwoordigers met stevige wortels in de eigen regio of stad. Om de band met de kiezers te versterken en een goede vertegenwoordiging uit alle hoeken van het land te waarborgen, willen wij de invoering van een regionaal kiesstelsel.
- Wij willen een Rijksbreed project om de informatiehuishouding van de overheid te verbeteren en de transparantie te vergroten. De erfgoedinspectie krijgt meer capaciteit en bevoegdheden om toe te zien op deze taak. Alle modellen die door overheden en planbureaus worden gebruikt, worden openbaar gemaakt.
- De rechtsbescherming voor burgers bij geautomatiseerde besluitvorming door de overheid wordt versterkt via een recht op inzicht in de gegevens en de algoritmes die de overheid gebruikt. Het beroep tegen dit soort besluiten en de toetsbaarheid van onderliggende algoritmes wordt vereenvoudigd.
- Om het draagvlak in de samenleving voor ingrijpende besluiten te vergroten, nemen wij een proef met lokale en landelijke burgerberaden. In zo'n beraad worden burgers bij loting aangewezen om de politiek te adviseren over oplossingen voor lastige vraagstukken. Zo ontstaat een representatief beeld van wat mensen belangrijk vinden. Lessen uit het buitenland worden bij deze experimenten betrokken.
- Wij willen een rem op gemeentelijke herindelingen, als de inwoners zelf een fusie niet zien zitten. Daarom willen wij dat een gemeenteraad altijd in twee instanties besluit over een herindeling. Als er na lokale verkiezingen nog steeds een raadsmeerderheid voor de herindeling is, kan een voorstel worden ingediend.

In het slotwoord van het CDA benadrukt het belang van samenwerking en verbinding om polarisatie en een tweestromenpolitiek te voorkomen, want dit is geen representatief beeld van het overgrote deel van de Nederlanders. CDA wil een partij zijn voor alle Nederlanders, waarin alle stemmen worden gehoord. 'Daarom willen we het zeggenschap van de burgers vergroten en draagvlak vergroten in de samenleving door experimenten van burgerberaden en een kiesstelsel waarin de stem van burgers en de nabijheid van de volksvertegenwoordigers zwaarder tellen' (Verkiezingsprogramma CDA, p. 93).

Publicaties Wetenschappelijk Instituut voor het CDA

Zij aan zij (2020) – Toekomstperspectief voor Nederland in 2030.

In deze publicatie wordt beoogd antwoord te geven op de vraag wat een goede samenleving is. Een goede samenleving onderhoudt gemeenschappelijke waarden van waaruit we kunnen leven. Dit gaat over samenwerken, vertrouwen geven, waarderen en verbinden; het is niet óf staat óf markt, niet óf jij óf ik, maar zij aan zij'. Om dit te bereiken moeten drie bewegingen worden gestimuleerd; van ratrace naar relaties, van regelzucht naar burgerruimte, van winst naar waarden (Wetenschappelijk Instituut voor het CDA 2020, p.18).

De publicatie richt zich op een vijftal thema's, toegelicht in verschillende hoofdstukken. Het laatste hoofdstuk is een besluit met concrete aanbevelingen.

1. Wat samenbindt.
2. Bronnen voor vernieuwing.
3. Levensloop: naar balans tussen leren, werken en zorgen.
4. Leefwereld: naar de menselijke maat.
5. Voorbij systeemdenken: naar dienstbare instituties.
6. Besluit.

Wat samenbindt

De wereld als gemeenschappelijk huis staat symbool voor de coöperatieve samenleving. In een huis leef je uit gemeenschappelijke waarden, maar is er in elke ruimte plek voor diversiteit en verschillen. Samen leef je in het huis en samen bouw je aan het huis. En dat is ook de rol die het CDA voor eenieder beoogt; in gezamenlijkheid leven en bouwen aan een samenleving voor iedereen, met gedeelde waarden. Zo komen we tot een coöperatieve samenleving, waarin we allemaal bijdragen en verantwoordelijkheid dragen.

Voorbij systeemdenken: naar dienstbare instituties

Voor deze coöperatieve samenleving is een robuust openbaar bestuur nodig, die handelt vanuit radicale subsidiariteit. Dat betekent inzet voor zoveel mogelijk maatschappelijke eigenaarschap én een brede verantwoordelijkheid voor de democratische rechtsstaat. Subsidiariteit draait om de vraag hoe mensen ten volle mens kunnen zijn en zelf een samenleving kunnen helpen opbouwen. Dat betekent dat het openbaar bestuur daar ook ruimte voor moet creëren. Democratisch burgerschap is meer dan stemmen en je eigen mening laten horen, het is ruimte geven aan andere meningen, maar ook zelf een actieve bijdrage leveren aan de samenleving. Een bloeiende civil society is dan ook van grote waarde en moet gestimuleerd worden. Er is een kloof ontstaan tussen maatschappelijke instituties (zoals bijvoorbeeld de woningcorporaties en het UWV) en de burgers. Daarom moeten deze opnieuw lokaal worden verankerd en moeten burgers in staat worden gesteld om zelf bij te dragen, ofwel the right to challenge (Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, p.76) De rol van het openbaar bestuur is niet om burgers te betrekken, maar om aan te sluiten op de initiatieven van de samenleving en dit te stimuleren. Innovatie speelt hierin een belangrijke rol. Uitgangspunt hierbij is het samenbrengen van menselijke bloei en economische groei, een combinatie tussen een innovatieve, lerende economie met een sociale economie waarin iedereen meetelt en meedoet. Daarvoor is gerichte innovatiepolitiek nodig, want naast technologische innovatie is hier sociale innovatie voor nodig. Deze sociale innovatie omvat flexibele organisatievormen, het ontwikkelen van nieuwe vaardigheden, het werken aan slimme, hoogwaardige arbeidsrelaties en ruimte voor co-creatie.

Besluit

Tot slot wordt in de publicatie in het laatste hoofdstuk een doorvertaling gemaakt naar vijftien wendingen in denken en doen in de politiek en samenleving. Hieronder een overzicht van de beleidsperspectieven die raken aan het thema 'participatie'

1. We leven niet in de BV Nederland, maar in een boeiende polderdelta en een land van regio's met elk hun eigen karakter, waar samenwerking het uitgangspunt is. Het is een gedeelde verantwoordelijkheid om deze vitaal en veilig te houden.
2. Overheden en publieke organen moeten worden bevrijd van de angst en de eenvormigheid die het systeemdenken hen oplegt en afdwingt.
 - Versterking van de oefening in de democratische waarden onder Nederlandse jongeren.

- Een bloeiende civil society waarbij de wederzijdse betrokkenheid van burgers een maatschappelijke organisaties voorop staat. Politieke begint met de erkenning van het maatschappelijk initiatief.
 - Het durven denken over een responsief openbaar bestuur in vormen van radicale subsidiariteit en 'maatwerk', juist in een tijd van digitalisering.
3. De overheid bekwaamt zich in de kunst van het overlaten aan de civil society, samenlevingsverbanden en de markt en komt zo los van de neiging naar een uitdijend apparaat dat functioneert vanuit beheersingsdrang
- Uitvoeringsorganisaties zoals het UWV worden kritisch getoetst op het realiseren van hun oorspronkelijke bedoeling.
 - Een nadere verkenning van de kerntaken van de overheid rond hun oorspronkelijke bedoelingen.
 - Het vaststellen van lange termijnbeleidskader met de civil society samen
4. In het brede welvaartsbegrip staat het Rijnlandse model voorop, als rem op het 'gigantisme' van markt- en machtsconcentraties en als nadruk op de waarde van de menselijke maat in de economie.
- Een sociale markteconomie waarin menselijke bloei, economische groei en innovatie hand in hand gaan.

2019 - onder dak

Het woningbouw probleem is een gezamenlijke opgave en een gezamenlijke verantwoordelijkheid. Rol van de overheid is om aan te sluiten bij de praktijken die al in de samenleving aanwezig zijn. Het begint bij het mensbeeld, en de overheid sluit aan. De staat heeft de taak voor het oplossen van de nationale problematiek. De corporaties krijgen een grotere rol voor de taak van de overheid als maatschappelijke onderneming, die zich ook publiek moet verantwoorden in zowel de gemeenteraad als aan de huurders zelf, waar ook pers bij aanwezig is (Siegmann 2019, p.62).

Conclusie

Het verkiezingsprogramma borduurt voort op de conclusies in de publicaties van het wetenschappelijk instituut voor het CDA. In het verkiezingsprogramma wordt er in de inleiding expliciet verwezen naar het rapport 'Zij aan zij' als inspiratiebron voor het verkiezingsprogramma. Waar in de publicatie beleidsperspectieven worden geschetst, worden deze perspectieven in het verkiezingsprogramma uitgewerkt naar concrete programmapunten. In beide stukken wordt gepleit voor een coöperatieve samenleving en een sterke civil society, een overheid die aansluit bij wat er in de samenleving gebeurt en in gedeelde verantwoordelijkheid met burgers de maatschappelijke uitdagingen aangaat. Zo komt in de publicatie 'zij aan zij' duidelijk naar voren dat de burger meer zeggenschap moet krijgen en meer betrokken moet zijn bij de maatschappelijke organisaties. In het verkiezingsprogramma wordt dan ook gesteld om meer te experimenteren met burgerraden om zo de burger beter te kunnen betrekken in vorming en uitvoering van beleid.

ChristenUnie

Politieke Partij	ChristenUnie
Verkiezingsprogramma	Kiezen voor wat écht telt. Concept verkiezingsprogramma 2021-2025.
Wetenschappelijk Instituut	Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie
Politieke ideologie	Christelijk-Sociaal
Publicaties Wetenschappelijk Instituut	Geen relevante publicaties

Kiezen voor wat écht telt.

Zorg voor elkaar is wat echt telt. ChristenUnie pleit voor een verandering van de koers van de neoliberale politiek. Deze verandering begint bij gemeenschappen van betrokken mensen. En daar wil de ChristenUnie bondgenoot in zijn. Daarom maakt de ChristenUnie een opsomming van 20 hoopvolle keuzes voor wat écht telt. Onder die hoopvolle keuzes vallen onder andere de keuzes om een land van gedeelde waarden na te streven en waar onderlinge verschillen mogen bestaan, te kiezen voor een land waarin gezamenlijke verantwoordelijkheid wordt gedragen voor democratie en rechtsstaat. Ook kiest de ChristenUnie in deze opsomming om te vertrouwen in de veerkracht van de samenleving en initiatieven van onderop te versterken.

Het verkiezingsprogramma is opgedeeld in 5 hoofdstukken:

1. Land van gedeelde waarden.
2. Zorgzame samenleving.
3. Een economie waarin mensen kunnen bloeien.
4. Leven op een groene en schone aarde.
5. Internationale vrede en gerechtigheid.

Programmapunten

De onderstaande programmapunten hebben betrekking op het thema participatie.

Land van gedeelde waarden

Nederland heeft een sterke democratie met een betrokken samenleving. Maar dit is ook een kwetsbare democratie die beschermt dient te worden, want de polarisatie in Nederland breekt dit af. Daarom dient de overheid dit te beschermen. Daarvoor is een sterke overheid nodig die de publieke zaak beschermt, maar ook een overheid die in staat is een stapje terug te doen en ruimte te laten voor de samenleving. Om een gezonde democratie te behouden is het niet alleen belangrijk dat politici zich dienstbaar stellen voor de samenleving, maar is het ook belangrijk dat mensen meer zeggenschap krijgen over hun eigen omgeving en ruimte krijgen voor eigen initiatieven.

- Burgerschapsverlof. Burgers die ons land dienen in een medezeggenschapsraad, als volksvertegenwoordiger of als lekenrechter in een vredesrechtbank krijgen recht op burgerschapsverlof. Zo heeft iedereen dezelfde kans om mee te doen in onze democratie.

- Uitdaagrecht. Er komt een breed en wettelijk geborgd uitdaagrecht van burgers richting de overheid. Bewoners kunnen gemeenten uitdagen door met een alternatief voorstel te komen voor de invulling van bepaalde publieke taken en het bijbehorende budget. De gemeente moet dit voorstel overnemen of beargumenteerd en in overleg met de gemeenteraad verwerpen. Ook wordt onderzocht of binnen zorginstellingen, scholen en andere met overheidsgeld gefinancierde organisaties een dergelijk uitdaagrecht geïntroduceerd kan worden.
- Maatschappelijke coöperatie als aparte rechtsvorm. Steeds meer mensen nemen eigen initiatieven door zich te verenigen in een coöperatie, bijvoorbeeld om samen energie op te wekken. Om die initiatieven beter te kunnen steunen en uit te zonderen van regels voor commerciële initiatieven, wordt voor coöperaties die een maatschappelijk doel dienen en geen winstoogmerk hebben een verbijzondering van de bestaande coöperatieve rechtsvorm geïntroduceerd, zoals dat op initiatief van de ChristenUnie nu ook met de maatschappelijke besloten vennootschap (BV-m) gebeurt.
- Referendum als noodrem. Het is goed als kiezers in een uiterst geval aan de noodrem kunnen trekken over wetten die door het parlement zijn aangenomen. Dat komt het vertrouwen in de parlementaire democratie ten goede. Er komt een bindend, correctief referendum met een uitkomstdrempel in lijn met adviezen van de Raad van State: de uitslag is alleen geldig als de winnende meerderheid tenminste de helft van de kiesgerechtigden omvat bij de laatste Tweede Kamerverkiezingen.
- Evenredig kiesstelsel. Vernieuwing van het kiesstelsel is niet noodzakelijk en mag nooit de evenredige vertegenwoordiging aantasten. Om die evenredige vertegenwoordiging verder te versterken gaat de restzetelverdeling via de grootste overschotten van stemmen.
- Kamer niet meer ontbinden. De Tweede Kamer wordt niet langer automatisch ontbonden als een regering valt. Het mandaat van de kiezers geldt voor vier jaar en daarbinnen moeten politieke afspraken gemaakt worden over het bestuur van ons land.
- Geen gekozen premier. Niet personen, maar ideeën moeten leidend zijn bij een formatie. Er komt geen gekozen formateur en dus geen gekozen premier. Het democratische primaat moet bij de Tweede Kamer blijven liggen. We blijven ook tegen een gekozen burgemeester.

Zorgzame samenleving

- Fonds voor de samenleving. We investeren 100 miljoen in een fonds voor de samenleving, waarmee we een impuls geven aan de ondersteuning van sociale verbanden en onze samenleving. Het fonds wordt toegevoegd aan de middelen voor gemeenten en kan lokaal naar eigen inzicht worden ingezet, zonder de hokjes van verschillende wetten, zoals de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo), Participatiewet of Jeugdwet. Het fonds kan bijvoorbeeld worden gebruikt voor het ondersteunen van burgerinitiatieven, burgercoöperaties, ontmoetingsplekken, mantelzorgondersteuning, vrijwilligers(loketten) of andere initiatieven die de verbondenheid en zorgzaamheid in de samenleving versterken. Deze middelen worden op termijn opgenomen in het regiobudget.
- Ruim baan voor burgercoöperaties. Initiatieven in dienst van de gemeenschap verdienen alle ruimte. De gemeenschapskracht mag niet gesmoord worden in een dikke deken van regels, formulieren en controles. Voor dit soort initiatieven komen meerjarig leefbaarheidsfondsen en andere subsidievormen beschikbaar. De overheid laat initiatieven meedenken over de manier waarop ze zich verantwoorden over de besteding van subsidies.

- Aanpakken van eenzaamheid. Ieder mens doet ertoe. Daarom gaat het Rijk door met het helpen bestrijden en voorkomen van eenzaamheid bij jong en oud, zoals via het actieprogramma Eén tegen eenzaamheid. Samen met gemeenten komt er overal een lokale aanpak van eenzaamheid, in samenwerking met vrijwilligers, kerken en maatschappelijke organisaties.

Leven op een groene en schone aarde

- Naar een nieuwe eetcultuur. Deze tijd vraagt een nieuwe eetcultuur, waarin de waardering voor producten van boeren uit de omgeving en het vakmanschap van de telers centraal staat. De overheid sluit een partnerschap met voedselproducenten, restaurants en lokale gemeenschappen om de nieuwe eetcultuur op de kaart te zetten.
- Eet lokaal. De overheid ondersteunt regionale strategische plannen waarbij boeren, inwoners, gemeenten en provincies samenwerken om de voedselvoorziening meer regionaal in korte ketens te organiseren. Het doel is dat mensen 30% van hun voedsel uit hun eigen leefomgeving halen.

Publicaties Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie

Er zijn geen relevante publicaties gevonden met betrekking tot het thema participatie.

Conclusie

De ChristenUnie introduceert in het verkiezingsprogramma verschillende programmapunten die invulling geven aan participatie. Het gaat hierbij niet alleen om de invulling van het kiesrecht van burgers en de invloed die ze hiermee wordt vergroot, zoals bijvoorbeeld door de introductie van een bindend correctief referendum en het voorstel voor de niet automatische ontbinding van de kamer bij een val van een kabinet, maar ook aanvullende middelen zoals burgerschapsverlof en de introductie van het uitdaagrecht. De partij legt extra nadruk op het belang van maatschappelijke initiatieven van burgers door onder andere een maatschappelijke coöperatie een eigen rechtsvorm te maken en wilt in een 'fonds voor de samenleving' 100 miljoen beschikbaar stellen voor vrije invulling van lokale maatschappelijke initiatieven door burgers. Ook wil de ChristenUnie boeren, bevolking, provincies en overheid met elkaar verbinden om gezamenlijk een nieuwe eetcultuur te ontwikkelen en de voedselvoorziening meer regionaal en in korte ketens te organiseren.

Democraten 66 (D66)

Politieke Partij	Democraten 66 (D66)
Verkiezingsprogramma	Een nieuw begin. Laat iedereen vrij, maar niemand vallen. Conceptverkiezingsprogramma 2021-2025
Wetenschappelijk Instituut	Hans van Mierlostichting
Politieke ideologie	Sociaalliberalisme
Publicaties Wetenschappelijk Instituut	2019 – Burgerschap, een sociaalliberale visie

Een nieuw begin. Laat iedereen vrij, maar niemand vallen.

In de inleiding van het verkiezingsprogramma schetst D66 zijn visie voor een vrije en rechtvaardige samenleving. D66 ziet een samenleving die met elkaar verbonden is door de belangrijke belofte waarin er gelijke kansen zijn voor iedereen. Gelijke kansen op werk, een huis, en een mooie toekomst. Hierbij maakt het niet uit waar je geboren bent, onderwijs hebt genoten of welke baan je ouders komen.

Vijf overtuigingen van D66:

- we willen dat mensen gelijke kansen krijgen.
- we willen dat mensen vrij zijn om te beslissen over hun eigen leven.
- we willen dat alle keuzes van vandaag goed zijn voor morgen.
- dat vraag om een sterke overheid en een gewaardeerde publieke sector.
- en dat vraagt om een open blik op de wereld om ons heen.

Het verkiezingsprogramma bestaat uit de volgende hoofdstukken:

1. Vrij zijn begint met onderwijs.
2. Voor een radicale verandering van werk en inkomen.
3. Wonen in duurzaam Nederland.
4. Markten die werken voor iedereen.
5. Bouwen aan een weerbare rechtsstaat, een sterke overheid en een vitale democratie.
6. Werk maken van gelijkwaardigheid.
7. Hoe vrij zijn wij, als gezondheid je kansen beperkt?
8. Een open blik op de wereld.
9. Brede welvaart als doel, gezonde overheidsfinanciën als basis.

Programmapunten

De onderstaande programmapunten hebben betrekking op het thema participatie.

Wonen in een duurzaam Nederland.

- Jongeren leven in de wereld die wij achterlaten. We voeren een 'generatietoets' in om de stem van volgende generaties actief te betrekken in het klimaatdebat.
- We vragen een burgerforum om mee te denken over keuzes in de klimaattransitie.

Bouwen aan een weerbare rechtsstaat, een sterke overheid en een vitale democratie
D66 wil de invloed van de burger op het openbaar bestuur en besluitvorming vergroten door een aantal maatregelen die betrekking hebben op de modernisering van de democratie.

- D66 wil een nieuw kiesstelsel met kieslijsten waarbij de kiezer kan kiezen tussen stemmen op een partij of op een individuele kandidaat, zoals het Burgerforum Kiesstelsel adviseerde en door het huidige kabinet is aangekondigd.
- D66 wil het recht op amendement invoeren, zodat burgers ook tussentijds invloed kunnen uitoefenen op besluitvorming.
- D66 wil een gekozen premier. Zo krijgen kiezers een stem op de macht en een stem op de controle van de macht. Dit geeft mensen meer invloed op de kabinetsformatie en de Tweede Kamer meer vrijheid om haar controlerende taak te vervullen.
- D66 is voorstander van een bindend correctief referendum als noodrem, zonder ruimte voor interpretatie over de consequenties van de uitslag.
- D66 wil meer aandacht voor het perspectief van jongeren. Het instellen van een jongerenparlement en invoeren van een generatietoets voor beleid zijn stappen in de goede richting, maar niet voldoende. Daarom verlagen we de stemgerechtigde leeftijd naar 16 jaar.
- Op landelijk niveau nemen we beperkende regels voor lokale democratische experimenten zo veel mogelijk weg. Ook op lokaal en regionaal niveau wordt het bindend correctief referendum mogelijk.
- Participatietrajecten zoals het *'right to bid'*, het *'right to challenge'* en het *'right to cooperate'* geven de ruimte aan initiatieven vanuit de gemeenschap zelf en verdienen onze steun. Hierbij is het belangrijk dat de deelnemers weten waar ze aan toe zijn. Communicatie vanuit de overheid moet helder zijn en gewekte verwachtingen moeten worden waargemaakt.
- Wij willen dat mensen hun burgemeester direct kunnen kiezen. Zo vergroten we de legitimiteit van het ambt. Daar hebben zowel burgemeester als inwoners uiteindelijk baat bij.
- Bij de Waterschappen hebben boeren, bedrijven en natuurorganisaties 'geborgde zetels'. Dit is ouderwets en ondemocratisch. Kandidaten voor het waterschapsbestuur moeten worden verkozen via de gangbare democratische weg.
- D66 wil dat de overheid bedrijven aanmoedigt om inspraak mee te nemen in het ontwerp van platforms. Ook experimenteert de overheid zelf met vormen van (online) burgerinspraak.
- Het organiseren van tegenmacht tegen de toenemende macht van de grote tech-bedrijven is cruciaal. De overheid moet het voor burgers mogelijk maken om zich collectief tegen bedrijven te organiseren. We scherpen Europese mededingingswetgeving aan en dwingen transparantie af over sturende algoritmes. We werken Europees samen om onwenselijke invloeden van buitenlandse machten tegen te gaan.

Eén van de doelstellingen van D66 is om een open en eerlijke overheid te zijn met goede dienstverlening, transparante verantwoordelijk en begrijpelijke communicatie. Want, de overheid is er voor de mensen en niet andersom. De burger krijgt hierin meer ruimte om mee te beslissen door de voorgestelde maatregelen:

- Bij gemeentelijke herindelingen krijgen gemeenten de ruimte om fusiepartners te kiezen en mogen bewoners van oorspronkelijke gemeenten zich uitspreken over voorkeurspartners. D66 vindt het bovendien belangrijk dat ook na gemeentelijke herindelingen de lokale overheid zichtbaar en

aanspreekbaar blijft voor bewoners: in de wijk, de dorpskern en de gemeente.

Een open blik op de wereld

- Er komen Europese kieslijsten bij verkiezingen voor het Europees Parlement. Als je in Nederland woont kun je dus ook op een kandidaat uit een andere lidstaat stemmen. Hiermee vergroten we de legitimiteit van het Europees Parlement.
- Burgers krijgen meer macht in de EU doordat de voorzitter van de Europese Commissie direct wordt gekozen.

Publicaties Hans van Mierlostichting

Burgerschap: een sociaal-liberale visie (2019)

In deze publicatie wordt een sociaal-liberale visie op burgerschap beschreven. Gedreven vanuit actuele maatschappelijke ontwikkelingen is de urgentie gegroeid om dit begrip opnieuw te duiden en invulling aan te geven. De publicatie bestaat daarom uit een begripsverkenning van burgerschap, de sociaal-liberale visie op burgerschap en een uiteenzetting van denklijnen voor de praktijk.

Burgerschap: een begripsverkenning.

Vanuit de verschillende politieke stromingen, heeft het begrip burgerschap verschillende betekenissen. Vanuit liberaal standpunt staan in burgerschap de rechten van het individu centraal, omdat gelijke rechten voor ieder individu gelijke kansen biedt. De staat vervult daarin een belangrijke rol, met name in de bescherming van de rechten van het individu. In een communitaristische visie heeft burgerschap een andere lading. Burgers hebben de plicht om bij te dragen aan de samenleving en daar moet de staat actief naar streven. Middel daarvoor is dat als iedereen zich identificeert met een gemeenschappelijke, nationale cultuur. Vanuit het (neo)-republikeinse visie gaat burgerschap over het vergroten van individuele vrijheid; echte vrijheid wordt gerealiseerd via zelfbestuur. Want burgers die hun eigen leven kunnen vormen, zetten zich in voor de maatschappij als geheel. Op dit moment is de definitie van burgerschap een mengelmoes van de verschillende visies. Burgerschap gaat enerzijds over identiteit en Nederlandse waarden en normen, anderzijds over 'actief burgerschap' en het vinden van een nieuwe balans tussen de verantwoordelijkheid van de overheid en de plichten van burgers.

Een sociaal-liberale visie op burgerschap? Sociaal-liberaal burgerschap is niet in de eerste plaats een 'zijn' (identiteit), een 'hebben' (rechten) maar een 'doen': het vraagt om de gezamenlijke inzet van burgers. In een sociaal-liberale visie bestaat die inzet uit drie elementen: 1) omgaan met verschil, 2) voorbij het eigenbelang kijken en 3) deelnemen aan de democratie. Omgaan met verschil wil zeggen dat burgers in onze samenleving rekening dienen te houden met het feit dat mensen van elkaar verschillen. Dat uitgangspunt verdraagt geen intolerantie ten aanzien van verschil door een beroep te doen op een hogere ideologische of religieuze waarheid. Voorbij het eigenbelang kijken duidt op het belang van burgers die zich – zonder overheid – organiseren om publieke problemen op te lossen die verder reiken dan hun privéleven. Deelname aan de democratie betekent dat burgers adequaat sturing kunnen geven aan het beleid en de wetten die ieders leven mede vormgeven. Daartoe moeten burgers wél in staat worden gesteld.

Denklijnen voor de praktijk

Burgerschap is een belangrijk thema op het gebied van onderwijs, in het publieke domein en met betrekking tot democratische besluitvorming. Op deze terreinen worden een paar belangrijke denklijnen aangereikt voor de praktijk.

- *Het onderwijs*: Stel een doorlopende 'leerlijn burgerschap', van primair tot en met secundair onderwijs, verplicht aan scholen. Reduceer burgerschapsonderwijs niet tot apart vak op verschillende niveaus (vmbo, havo, vwo), zoals bij reguliere schoolvakken. Bij enig getrapt aanbod van burgerschapsonderwijs zou alleen onderscheid moeten worden gemaakt op basis van leeftijd.
- *Het publieke domein*: De overheid moet in het publieke domein vaker 'niets doen' en burgers meer ruimte geven om gezamenlijk publieke problemen op te lossen. De overheid kan rechtsvormen introduceren die burgers sterker doen staan tegenover markt en overheid, zoals een *right to challenge*, een *right to bid*, en een *right to cooperate*.
- *Democratische besluitvorming*: Voer een ander kiesstelsel in dat burgers de mogelijkheid biedt de regering direct te kiezen en waarin volksvertegenwoordigers hun eigen mandaat verdienen. Streef naar directe vormen van democratie voor burgers, waaronder een correctief referendum en een raadgevend of bindend volksinitiatief. Vergroot de diversiteit van media, bijvoorbeeld middels hogere subsidies en stimuleringsfondsen.

Conclusie

De publicatie 'Burgerschap. Een sociaal-liberale visie' uit 2019 is een verdieping op de manier waarop invulling is gegeven aan participatie in het verkiezingsprogramma van D66. In de publicatie wordt de onderverdeling gemaakt in de rol voor burgerschap op het thema onderwijs, publiek domein, en democratische besluitvorming. Dit zijn in grote lijnen ook de thema's die te onderscheiden zijn in het verkiezingsprogramma waar participatie in terugkomt. De conclusies per thema:

- *Onderwijs*. In het verkiezingsprogramma wordt niet gesproken over een 'leerlijn burgerschap', zoals er wordt aanbevolen als denklijn in de publicatie over burgerschap. Echter, wel worden er verschillende punten geopperd m.b.t. de invulling van burgerschapsonderwijs. Dat wil zeggen, het stimuleren van kritisch burgerschap in onderwijs door bijbrengen van media-, digitale- en democratische vaardigheden. Deze programmapunten zijn uit de analyse gelaten zoals in de scope en analysekader vastgesteld. Het verkiezingsprogramma doet geen uitspraak over de implementatie van een leerlijn burgerschap voor alle onderwijsniveaus met betrekking tot burgerschap.
- *Publieke domein*. Om lokale zeggenschap van mensen te vergroten steunt D66 participatietrajecten zoals *the right to bid*, *right to challenge* en *right to cooperat* om ruimte te geven aan maatschappelijke initiatieven. Dit komt overeen met het sociaal-liberale visie vanuit de publicatie.
- *Burgerschap en democratische besluitvorming*: Zoals eerder geschetst wordt er een heel aantal maatregelen geïntroduceerd door D66 om vorm te geven aan meer democratische besluitvorming. Het gaat hierbij over de mate van invloed van burgers op besluitvorming. De belangrijkste maatregelen die overeenkomen zijn onder andere het direct kiezen van volksvertegenwoordigers, waaronder de premier, burgemeester en kandidaten voor het waterschapsbestuur. Ook de introductie van het bindend correctief referendum, op zowel nationaal als lokaal niveau, is zowel een aanbeveling in de publicatie als een opgenomen maatregel in het verkiezingsprogramma.

Aanvullend op dergelijke maatregelen om het burgerschap te vergroten zijn in het verkiezingsprogramma programmapunten opgenomen die pleiten voor de introductie van een generatietoets onder jongeren en experimenten voor (online) zeggenschap van burgers.

DENK

Politieke Partij	DENK
Verkiezingsprogramma	Denk anders
Politieke ideologie	Multiculturalisme & Sociaaldemocratie

Denk anders

In de inleiding van het verkiezingsprogramma geeft DENK aan in de volgende fase van de ontwikkeling van DENK te zijn beland. Nieuwe uitdagingen en omstandigheden vragen om een politiek waar ze ook verantwoordelijkheid moeten nemen. Vanuit vertrouwen en verbinding. Het is de hoogste tijd voor een ander DENK. Daarom DENK anders.

Het verkiezingsprogramma bestaat uit de volgende hoofdstukken:

1. Inclusie en Acceptatie.
2. Zorg en Volksgezondheid.
3. Onderwijs.
4. Wonen en Volkshuisvesting.
5. Sociaal.
6. Buitenland, Defensie en Ontwikkelingssamenwerking.
7. Migratie en Asiel.
8. Justitie, Veiligheid en Rechtsstaat.
9. Economie, Mobiliteit en Infrastructuur.
10. Klimaat en Energie.
11. Coronacrisis.

Programmapunten

De onderstaande programmapunten hebben betrekking op het thema participatie.

Buitenland, Defensie en Ontwikkelingssamenwerking

- Er wordt gestopt met het voeren van ondemocratische en niet-transparante onderhandelingen voor vrijhandelsakkoorden.

Migratie en asiel

- Dat elke nieuwkomer, zowel asielzoekers als migranten, in het kader van gezinshereniging, op basis van vrijwilligheid kosteloos in staat gesteld moeten worden om in te burgeren.

Justitie, Veiligheid en Rechtsstaat (versterking van de rechtstaat)

- Dat elke nieuwkomer, zowel asielzoekers als migranten, in het kader van gezinshereniging, op basis van vrijwilligheid kosteloos in staat gesteld moeten worden om in te burgeren.

Forum voor Democratie (FVD)

Politieke Partij	FVD
Verkiezingsprogramma	Stem Nederland terug
Politieke ideologie	Liberaal-Conservatief

Stem Nederland terug

Het verkiezingsprogramma bestaat uit de volgende hoofdstukken:

1. Soevereiniteit & Democratie.
2. Immigratie en Identiteit.
3. EU, Defensie, Buitenlandse Zaken.
4. Economie en Sociale Zaken.
5. Klimaat, Landbouw & Innovatie.
6. Zorg.
7. Onderwijs, Cultuur en Wereldbeschouwing.

Programmapunten

De onderstaande programmapunten hebben betrekking op het thema participatie.

Referenda, directe democratie en kartelbestrijding.

Het is cruciaal dat het publieke debat wordt opengebrouwen. Meer diversiteit aan opvattingen. Om dat te bereiken moet de NPO drastisch worden gesaneerd. We voeren volksinitiatieven en bindende referenda in naar Zwitsers model. De mogelijkheid van een referendum alleen al dwingt politici om bij voorbaat meer rekening te houden met de wensen van de bevolking. Bovendien biedt een referendum de kans om de discussie minder te laten gaan over personen en meer over de zaak.

Wij willen:

- Invoering bindende referenda naar Zwitsers model.
- Invoering gekozen burgemeester.

GroenLinks

Politieke Partij	GroenLinks
Verkiezingsprogramma	Concept verkiezingsprogramma
Wetenschappelijk Instituut	Wetenschappelijk Bureau GroenLinks – Bureau de Helling
Politieke ideologie	Progressief links
Publicaties Wetenschappelijk Instituut	Handvest voor de slimme stad

Concept Verkiezingsprogramma GroenLinks

GroenLinks laat zich leiden door hun idealen voor een duurzame, eerlijke en inclusieve samenleving. Na de Coronacrisis zal de klimaatcrisis en de wereldwijde ongelijkheid volgen, en daarom schetst GroenLinks een alternatief voor de economische groei die de planeet heeft uitgeput in de afgelopen decennia. Dit is een alternatief beleid die de klimaatcrisis aanpakt en zich inzet voor het welzijn van ons allemaal.

Het verkiezingsprogramma van GroenLinks bestaat daarom uit vijf beloften.

1. We pakken de klimaatcrisis aan.
2. We versterken onze publieke sector.
3. We delen werk en inkomen eerlijk.
4. We bouwen aan één samenleving.
5. We staan voor internationale solidariteit.

Programmapunten

De onderstaande programmapunten hebben betrekking op het thema participatie.

We pakken de klimaatcrisis aan

- Iedere inwoner krijgt een stem in het aanpakken van de klimaatcrisis, onder andere door deel te nemen aan burgerberaden (een groep door loting aangewezen mensen) en andere vormen van inspraak op lokaal en nationaal niveau.

We bouwen aan één samenleving

- We zetten ons in voor nieuwe vormen van (directe) democratie, zoals burgerraden en -begrotingen en loting. Die zorgen dat meer mensen betrokken zijn bij democratische besluitvorming. Hierbij maken we ruimte voor overleg, inwinnen van informatie, uitwisseling van argumenten en een gezamenlijke zoektocht naar oplossingen. Als sluitstuk introduceren we een democratische noodrem in de vorm van een bindend correctief referendum, zoals voorgesteld door de commissie Remkes.
- We nemen de stem van jongeren serieus. We verlagen de leeftijdsgrens voor het actief kiesrecht naar 16 jaar.
- We schrappen de geborgde zetels binnen de waterschappen. Daarmee worden de waterschappen democratischer en worden de belangen van de natuur en

van burgers op een eerlijkere manier afgewogen tegen de belangen van landbouw en industrie. Op lokaal niveau kiest de gemeenteraad de burgemeester.

- De overheid moet controleerbaar zijn. We vervangen de Wet Openbaarheid van Bestuur door Wet open overheid waarbij de norm is dat data van de burger is en niet van de overheid. Publieke data zijn openbaar toegankelijk en te gebruiken door iedereen. Overheden bevorderen en gebruiken open standaarden, vrije en opensourcesoftware en open hardware. We stellen een nationaal coördinator dataverzameling aan en zorgen voor meer capaciteit bij de Autoriteit Persoonsgegevens om onze privacy te beschermen en illegale datahandel te bestrijden.

Publicaties Bureau de Helling

Handvest voor een slimme stad (2019)

Deze publicatie richt zich op het aanreiken van beginselen om gezamenlijk aan een slimme stad te bouwen. Daarvoor worden een aantal uitgangspunten toegelicht, waarin de zeggenschap en participatie van burgers in meer of mindere mate terugkomen.

- Verzeker *publiek debat* en democratische sturing, want technologie beïnvloedt wie we zijn en hoe we samenleven. Veranker publieke waarden in de ontwerpeisen voor technologie. Die ontwerpeisen zijn belangrijk en kaderstellend voor ontwikkelaars of leveranciers, één van de ontwerpeisen is ook de participatie van belanghebbenden.
- Investeer in technologisch burgerschap. Werk samen met burgers en maak ruimte voor experimenten.
- Voorzie de onvoorziene gevolgen van technologie. Doe een beroep op de verbeeldingskracht van wetenschappers, filosofen, kunstenaars en burgers. Neem verantwoordelijkheid. Elke overheid kan denkers, experts en burgers bijeenbrengen in een ethische commissie, die gevraagd en ongevraagd advies geeft over nieuwe technologieën.
- Geef voorrang aan technologie die mensen verbindt. Bevorder de dialoog. Doordat de dialoog gevoerd kan worden, worden burgers in staat gesteld om verbeterplannen aan te dragen voor hun buurt. Deze kunnen bij voldoende steun, worden omgezet naar een burgerinitiatief.
- Laat technologie bijdragen aan een vitale democratische cultuur. Bescherm burgers tegen manipulatie. Digitale middelen kunnen burgers meer zeggenschap geven.
- Stel grenzen aan besluitvorming door algoritmen en verzekeer menselijke controle. Laat algoritmen toetsen op discriminerende bias en leef de motiveringsplicht na.
- Werk aan een publieke digitale infrastructuur. Bied een platform voor aanbieders van diensten, burgerinitiatieven en nieuwe vormen van gemeengoed. Zo kan je een publieke digitale infrastructuur inzetten om zeggenschap van burgers te vergroten en burgerinitiatieven op te zetten, zonder dat dit afhankelijk is van platformen zoals Whatsapp en Facebook.

Conclusie

Het verkiezingsprogramma richt zich primair op het betrekken van burgers in de aanpak van de klimaatcrisis en als onderdeel van democratische hervormingen. Er zijn geen recente publicaties van het wetenschappelijk instituut van GroenLinks gevonden die deze standpunten verder ondersteunen. De geanalyseerde publicatie richtte zich op andere thema's, namelijk de introductie van de slimme stad. In deze publicatie worden verschillende standpunten ingenomen die wel degelijk betrekking hebben op participatie van burgers. Een paar van deze punten zijn ook terug te vinden in het verkiezingsprogramma. Bijvoorbeeld het standpunt om inzicht in algoritmen te geven aan burgers. Zo blijft de overheid transparant en controleerbaar voor burgers. In de publicatie wordt ook gepleit voor het beter faciliteren van een digitale infrastructuur, zodat burgers gemakkelijker burgerinitiatieven kunnen starten. Dit is echter niet opgenomen als programmapunt in de het verkiezingsprogramma van GroenLinks.

JA21

Politieke Partij	JA21
Verkiezingsprogramma	Het juiste antwoord
Politieke ideologie	Conservatief-liberaal

Het juiste antwoord

Het programma van JA21 is een conservatief-liberale koers voor iedereen die de schouders onder Nederland wil zetten. Positieve keuzes voor een welvarender, veiliger en herkenbaarder land waarin we criminaliteit keihard aanpakken, behouden wat ons bindt en macht terughalen uit Europa. Met een overheid die er voor de burgers is en goed weet wat ze wel, maar ook juist niet moet doen. Een land waarin we hart hebben voor wie niet kan, maar hard zullen zijn voor wie niet wil.

Het verkiezingsprogramma van JA21 bestaat uit de volgende vier hoofdstukken:

1. Betrouwbare overheid.
2. Vitale samenleving.
3. Sterke economie.
4. Betrokken buitenland.

Programmapunten

De onderstaande programmapunten hebben betrekking op het thema participatie.

Betrouwbare overheid

- Een referendum waarvan de precieze opzet nader vorm kan krijgen, maar dat volstrekt helder maakt dat de wil van het volk in een tijdig stadium serieus wordt genomen.
- Overheidsinstellingen die toegankelijk worden voor kwaliteit uit de volle breedte van de samenleving, in plaats van een gesloten bolwerk te vormen van partijpolitieke benoemingen en gevestigde belangen
- Gemeenten die geen filiaal zijn van landelijke partijen, wat onder meer invoeren van een gekozen burgemeester betekent.

Partij van de Arbeid (PvdA)

Politieke Partij	PvdA
Verkiezingsprogramma	Ons plan voor een eerlijker en fatsoenlijker Nederland – Concept verkiezingsprogramma PvdA 2021-2025
Wetenschappelijk Instituut	Wiardi Beckman Stichting
Politieke ideologie	Sociaaldemocratisch
Publicaties Wetenschappelijk Instituut	Geen relevantie publicaties

Ons plan voor een eerlijker en fatsoenlijker Nederland

Vanuit de sociaaldemocratische waarden van de PvdA schetst de partij een visie voor een eerlijker Nederland met gelijke kansen voor iedereen. Nederland is volgens de partij geen BV waarin de markt voorop staat, maar een samenleving waar de mens voorop staat. Voor de PvdA hoort hierbij een sterke overheid die breekt met het dogma van privatisering van publieke diensten en de regie terug in handen neemt.

Het programma van de PvdA bestaat uit de volgende hoofdstukken:

1. Ons plan voor goed werk en een eerlijke economie.
2. Ons plan voor liefdevolle zorg.
3. Ons plan voor onderwijs met gelijke kansen voor ieder kind.
4. Ons plan voor volkshuisvesting.
5. Ons plan voor een schone en duurzame toekomst.
6. Ons plan voor een veilig en rechtvaardig Nederland.
7. Ons plan voor een saamhorig Nederland.
8. Ons plan voor kunst, cultuur en media voor iedereen.
9. Ons plan voor internationale solidariteit.

Programmapunten

De onderstaande programmapunten hebben betrekking op het thema participatie.

Een sterke en daadkrachtige democratie

PvdA pleit voor een sterke democratie, waarin elke stem telt en alle belangen verdedigd worden. Daarom is het nodig om vertrouwen te hebben in burgers, waarin de overheid beloftes nakomt. Een sterke democratie is een democratie waarin mensen door hun stemrecht invloed kunnen uitoefenen, maar ook mogelijkheden hebben voor aanvullende tussentijdse inspraakmogelijkheden. Voor de versterking van de democratie worden de volgende punten aangedragen:

- Extra stembussen en vroeg stemmen. Het vertegenwoordigende systeem in Nederland werkt niet voor iedereen even goed. De vertegenwoordiging van sommige groepen, waaronder praktisch opgeleiden, blijft in Nederland achter. Hun opvattingen worden aantoonbaar slechter vertolkt in het parlement en beleidskeuzes vallen vaker in hun nadeel uit. Dit vinden wij onverteerbaar, omdat het haaks staat op het idee van een democratie waarin de stem van iedereen telt. Om ondervertegenwoordigde groepen beter bij politieke

- besluitvorming te betrekken willen wij onder meer extra stembussen plaatsen op plekken die makkelijk toegankelijk zijn voor groepen die de gang naar de stembus nog niet massaal weten te vinden. Ook willen we vroeg stemmen mogelijk maken, zodat mensen hun stem kunnen uitbrengen.
- Een bindend correctief referendum voor nationale wetgeving. Wij vinden het belangrijk dat alle burgers ook tussentijds invloed kunnen uitoefenen. Democratie is immers meer dan eens per vier jaar een stem uitbrengen. Als mensen van mening zijn dat een overheidsbesluit verkeerd is, dan moeten zij de mogelijkheid hebben om dit besluit tegen te houden of terug te draaien. Zo kunnen mensen zich tussen twee parlementsverkiezingen uitspreken over een genomen overheidsbesluit.
 - Jongeren meer betrekken, stemgerechtigde leeftijd naar 16 jaar. Jongeren zijn onvoldoende vertegenwoordigd door het parlement. Het is belangrijk dat zij toegang hebben tot democratische besluitvorming. Jongeren krijgen daarom een versterkte positie en meer inspraakmogelijkheden. Dankzij goed burgerschapsonderwijs zijn jongeren in staat om te stemmen. De kans is groter dat zij hun hele leven blijven stemmen als zij al op vroege leeftijd in aanraking komen met democratische besluitvorming. Daarom verlagen wij de stemgerechtigde leeftijd naar 16 jaar.
 - Versneld invoeren van de generatietoets. De generatietoets geeft jongeren meer inspraak bij nieuwe wet- en regelgeving. Bij onderwijs, arbeid, wonen en klimaat is het van belang het perspectief van jongeren extra te belichten.
 - Collectief burgerschap. Burgers willen invloed uitoefenen op hun eigen leefomgeving. Zij weten vaak zelf het beste wat er in hun eigen omgeving speelt en bedenken zelf oplossingen voor bijvoorbeeld het in stand houden van lokale voorzieningen en de vergroening van wijken. Daarom stimuleren wij binnen democratische kaders collectief burgerschap. Er komt meer ruimte voor burgerinitiatieven op allerlei niveaus, met als belangrijkste uitgangspunt dat iedereen mee kan doen. Er komt specifieke aandacht voor initiatieven op buurt- en wijkniveau. Burgers die zelf niet goed in staat zijn om zich te organiseren krijgen ondersteuning.
 - Burgers kiezen rechtstreeks bestuur waterschap. Nu zijn er in het algemeen bestuur van een waterschap nog zogeheten geborgde zetels. Die worden niet gekozen door burgers, maar aangewezen door belangengroeperingen. Dit is ondemocratisch. Daarom willen wij dat alle zetels in het algemeen bestuur van een waterschap rechtstreeks worden gekozen door burgers en niet worden aangewezen door belangengroepen.
 - Transparante digitale overheid. Een overheid die zich hard maakt voor de rechten van individuen op het internet geeft zelf het goede voorbeeld. De overheid slaat veel data op van ieder individu, maar het is vaak onduidelijk waarvoor die gebruikt worden en hoe. Dit moet inzichtelijker. Als burger houd je de overheid in de gaten en niet andersom. Schandalen als de toeslagenaffaire mogen nooit meer voorkomen. Daarom gaat de overheid veel transparanter te werk en acteert zij als één digitale overheid met toegankelijke en gebruiksvriendelijke dienstverlening, open algoritmes en open source systemen. Ze maakt het burgers gemakkelijker om aanspraak te maken op hun privacy-rechten, zoals dataportabiliteit en herleidbaarheid.

Ons plan voor internationale solidariteit

- Migratie: diaspora meer betrekken. We betrekken Nederlanders met wortels in een ander land van herkomst ('diaspora') bij het vormgeven van beleid zodat hun kennis, betrokkenheid en netwerk beter benut kunnen worden.

Nawoord: PvdA streeft naar een overheid die de regie voert, de macht eerlijk verdeelt en middelen inzet om dit te bewerkstelligen. Het is aan de overheid om marktwerking en de financialisering van de maatschappij aan banden te zetten. Het individu kan participeren, maar zelfredzaamheid wordt volgens PvdA vaak overschat in de complexe samenleving waar we nu in leven, met alle negatieve gevolgen van dien. Zoals wordt gesteld, vergen de overheid én de markt een sterke staat en dus politieke strijd over wat we willen bereiken. Het publieke en particuliere loopt steeds meer in elkaar over, zeker nu bedrijven en individuen zich gezamenlijk inzetten voor maatschappelijke initiatieven. "Vanuit die betrokkenheid en toegenomen zeggenschap is het ook vanzelfsprekender om een balans te zoeken tussen economische, ecologische en sociale ontwikkelingen. Zo levert zeggenschap een gezond tegenwicht tegen financialisering" (Verkiezingsprogramma PvdA, p. 99).

Publicaties wetenschappelijk instituut

Er zijn geen relevante publicaties gevonden met betrekking tot participatie.

Conclusie

Vanuit het verkiezingsprogramma is het duidelijk is dat de invulling van participatie zich centreert rondom de versterking van de democratie. De voorgestelde programmapunten variëren van de vergroting van kiesmogelijkheden voor de burger tot de invoering van het generatietoets en het bindend correctief referendum. Een opvallend programmapunt (in vergelijking tot andere politieke partijen) is het programmapunt waarin de PvdA pleit voor meer zeggenschap en betrokkenheid van Nederlandse burgers in het buitenland in de vorming van het migratiebeleid.

Partij voor de Dieren (PvdD)

Politieke Partij	PvdD
Verkiezingsprogramma	Plan B – Ontwerpverkiezingsprogramma Partij voor de Dieren Tweede Kamerverkiezingen 2021. Idealisme is het nieuwe realisme.
Wetenschappelijk Instituut	Nicolaas G. Pierson Foundation
Politieke ideologie	Ecologistisch
Publicaties Wetenschappelijk Instituut	Geen relevantie publicaties

Plan B. Idealisme is het nieuwe realisme.

De Partij voor de Dieren staat voor een inclusieve en gelijkwaardige samenleving. Volgens de partij worden de negatieve gevolgen van het neo-liberale beleid steeds zichtbaarder. Het is daarom tijd voor een radicale verandering met nieuw perspectief voor mens, dier, natuurlijk en milieu.

In een totaal van tien hoofdstukken introduceert de PvdD een de voorgenomen maatregelen om dit te bewerkstelligen:

1. Een leefbare aarde.
2. Dierenrechten.
3. Voedsel en landbouw.
4. Systeemverandering.
5. Milieu, energie en mobiliteit.
6. Een gezonde samenleving.
7. Woonruimte voor iedereen.
8. Slimmer, wijzer en mooier.
9. Een rechtvaardige samenleving.
10. Europa en internationale solidariteit.

Programmapunten

De onderstaande programmapunten hebben betrekking op het thema participatie.

Een rechtvaardige samenleving

Democratisch zeggenschap en een toegankelijke rechtspraak zijn belangrijke fundamenteën voor een vrije samenleving, zo stelt de PvdA. Het is daarom de taak van de overheid om de samenleving te beschermen tegen andere belangen dan gelijke en eerlijke behandeling van burgers. Dit vraagt een actieve overheid, en niet een overheid die zich steeds verder terugtrekt.

Omdat veel mensen zich niet meer gehoord voelen door de huidige politieke, is democratische vernieuwing noodzakelijk. Vormen van directe democratie krijgen een prominentere plaats, en mensen krijgen meer zeggenschap over hun directe leefomgeving:

- De politiek maakt keuzes die een grote impact hebben op de toekomst van jongeren. De kiesgerechtigde leeftijd wordt daarom verlaagd naar 16 jaar.
- Het initiëren van een burgerinitiatief wordt eenvoudiger.

- Het raadgevend referendum wordt heringevoerd en krijgt een plaats bij belangrijke besluiten.
- We voeren een correctief bindend referendum in bij verstrekkende besluiten die bijvoorbeeld onze democratie bedreigen.
- Er geldt geen aanmeldingsplicht meer voor kleine demonstraties. Voor demonstraties naar aanleiding van actuele gebeurtenissen wordt de aanmeldtermijn verkort.
- De waterschap bestuurders blijven direct gekozen in plaats van indirect via de gemeenteraden. Er komt een eind aan de geborgde zetels in de waterschappen.
- Zelflerende systemen, waarbij computers besluiten nemen over mensen, zonder menselijke inmenging, worden aan streng ethisch of privacy toezicht onderworpen. Ok wordt er gelet op of deze systemen niet onbewust discriminatoire besluiten nemen. De overheid gebruikt geen 'black box' algoritmes.

Publicaties Nicolaas G. Pierson Foundation

Er zijn geen relevante publicaties gevonden met betrekking tot participatie.

Conclusie

Het vergroten van participatie op het gebied van beleids- en besluitvorming beperkt zich in het programma van de PvdD tot maatregelen om de democratie te vernieuwen en een enkele maatregel over privacy- en informatiewetgeving. De belangrijkste maatregelen zijn de standpunten waarin PvdD zich als voorstander uit van de verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd en invoering van het raadgevend en correctief referendum. Daarbij stelt de partij dat burgers meer zeggenschap moeten krijgen over hun directe leefomgeving en burgerinitiatieven moeten worden gestimuleerd. De concrete uitwerking hiervan wordt niet verder toegelicht.

Partij voor de Vrijheid (PVV)

Politieke Partij	PVV
Verkiezingsprogramma	Het gaat om u
Politieke ideologie	Conservatief-liberaal

Het gaat om u.

Het programma van de PVV bestaat uit de volgende twaalf hoofdstukken:

1. Uw Nederland.
2. Uw cultuur en tradities.
3. Uw zorg.
4. Uw veiligheid.
5. Uw economie, inkomen en pensioen.
6. Uw woning en mobiliteit.
7. Uw democratie en rechtstaat.
8. Uw klimaatrealisme.
9. Uw dieren, boeren en vissers.
10. Uw onderwijs.
11. Uw defensie en buitenland.
12. Uw geld.

Programmapunten

De onderstaande programmapunten hebben betrekking op het thema participatie

Uw democratie en rechtsstaat

'Deze politiek correcte dictatuur bepaalt welke standpunten goed zijn en welke niet. Vanuit een uiterst misplaatst links-liberaal superioriteitsgevoel worden meningen en personen die niet in het linkse wensenlijstje passen keihard aangepakt. Net als politieke tegenstanders van de zittende macht. Terwijl meningen en personen die wel binnen de politiek correcte lijntjes passen met rust worden gelaten. Het resultaat is een verschrikkelijke willekeur. Regels en wetten worden niet meer eenduidig toegepast, maar gebruikt als wapen om met name critici van de heilige huisjes van de politieke elite (zoals islam, massa-immigratie en EU) te bestrijden'.

De PVV wil:

- Herstel rechtsstaat.
- geen willekeur en corruptie.
- Gekozen burgemeester.
- Invoering bindend referendum.

Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP)

Politieke Partij	SGP
Verkiezingsprogramma	In vertrouwen – Verkiezingsprogramma 2021 - 2025
Wetenschappelijk Instituut	Guido de Brès-Stichting
Politieke ideologie	Reformatorisch
Publicaties Wetenschappelijk Instituut	Geen relevantie publicaties

In vertrouwen

Het is een onzekere tijd, waarin wantrouwen regeert, zo stelt de SGP in de inleiding op het verkiezingsprogramma. Toch kunnen we in deze tijden vertrouwen op de levende God die regeert, dwars door alles heen wat er in de wereld gebeurt. Dáár mogen we op vertrouwen en dat betekent dat in het dienen van God de uitkomst van ons handelen in Zijn handen ligt. Vertrouwen win je als overheid of partij stukje bij beetje, door alleen dingen te beloven die je waar kunt maken, open en integer te zijn en te handelen naar je woord.

Het verkiezingsprogramma van de SGP bevat in totaal 18 hoofdstukken, passend bij de indeling van de bestaande beleidsterreinen. Globaal zijn de standpunten te herleiden naar drie kernthema's: leven, gezin, Nederland.

1. Jeugd en gezin.
2. Onderwijs, cultuur en wetenschap.
3. Volksgezondheid.
4. Beschermwaardig leven.
5. Justitie en veiligheid.
6. Asiel, migratie en integratie.
7. Sociale zaken en werkgelegenheid.
8. Binnenlandse zaken.
9. Energie en klimaat.
10. Infrastructuur en waterstaat.
11. Landbouw.
12. Wonen.
13. Economische zaken.
14. Financiën.
15. Buitenlandbeleid: recht, kracht en realisme.
16. Een sterke, moderne en flexibele krijgsmacht.
17. Dienen én verdienen.
18. De EU: lidstaten weer aan het roer!

Programmapunten

De onderstaande programmapunten hebben betrekking op het thema participatie.

Volksgezondheid

- Provinciale en lokale bestuurders en patiëntenorganisaties zouden intensief betrokken moeten zijn bij besluitvorming over de toekomstige inrichting van de medische en acute zorg in hun regio. Door de betrokkenheid van de

gemeenschap krijgt de regionale inbedding meer gewicht en kan meer draagvlak ontstaan voor veranderingen in het regionale zorglandschap.

Binnenlandse Zaken

- Nadeel van (landelijke) referenda is dat ze inbreken op de vertegenwoordigende democratie die we in Nederland kennen. Daar komt bij dat een referendum zich per definitie toespitst op één bepaald onderwerp. Waarmee een bredere (belangen)afweging moeilijk, zo niet onmogelijk is. In plaats van referenda ziet de SGP meer in versterking van betrokkenheid van burgers bij de politiek en de besluitvorming die past bij ons vertegenwoordigende stelsel. Burgerfora kunnen hierbij een functie krijgen om kennis en inzichten uit de samenleving mee te wegen in de besluitvorming en om betrokkenheid en enthousiasme voor de eigen leefomgeving te benutten.

Energie en klimaat

- Burgers en ondernemers moeten al in een vroeg stadium betrokken worden bij het opstellen van beleid. Hoe meer betrokkenheid aan de voorkant, hoe minder tegengas bij de uitwerking. Dat geldt ook voor duurzame energieprojecten.

Infrastructuur en Waterstaat

- De SGP wil de geborgde zetels voor boeren, natuurorganisaties en bedrijven in waterschapsbesturen handhaven. Zij hebben groot belang bij goed waterbeleid en kennis van zaken. Dat verdient een eigen stem in het waterschapsbestuur.

Landbouw

- De landbouw staat op een kruispunt. De minister van landbouw moet zich sterk maken voor een vitale en duurzame agrarische sector, niet als eenrichtingsverkeer, maar samen met de betrokken bedrijven. Belangrijk is ook dat er een landbouw- of voedselakkoord komt met afspraken tussen alle betrokken partijen, de boeren zelf, maar ook supermarkten en andere ketenpartijen, maatschappelijke organisaties en de overheid.
- Er moet meer gestuurd worden op de doelen zelf in plaats van via allerlei gedetailleerde voorschriften om het doel te bereiken. Samen met de sector moet het voorstel voor een afrekenbare stoffenbalans in combinatie met meer metingen op bedrijfsniveau en het afschaffen van gedetailleerde regels uitgewerkt worden. Hiervoor moet ook experimenteerruimte gegeven worden.

Economische zaken

- De potentie van kunstmatige intelligentie (AI) is groot. Het is wel van belang dat rekening gehouden wordt met ethische kaders en publieke waarden. AI-systemen moeten voldoen aan de principes van proportionaliteit, subsidiariteit, dataminimalisatie en transparantie.

Publicaties wetenschappelijk instituut

Er zijn geen relevante publicaties gevonden met betrekking tot het thema participatie.

Conclusie

De SGP noemt in het verkiezingsprogramma verschillende maatregelen die pleiten voor meer vroegtijdig betrekken van burgers om tot passend beleid te komen en het draagvlak hiervoor te vergroten. Het gaat hierin onder andere over invulling van klimaatbeleid, vernieuwing van de landbouwsector en de invulling van lokaal zorgaanbod. Hoe de organisatie van deze betrokkenheid er concreet uitziet in de praktijk, wordt verder geen uitspraak over gedaan. Een meer concrete invulling van participatie is het standpunt van de SGP over de invoer van een referendum. SGP is tegen invoering van zowel het raadgevend als het bindend referendum. Ook vindt de SGP het belangrijk om de geborgde zetels in het bestuur van de waterschappen te behouden voor belangenorganisaties.

Socialistische Partij (SP)

Politieke Partij	SP
Verkiezingsprogramma	Stel een daad – conceptprogramma van de SP
Wetenschappelijk Instituut	Wetenschappelijk Bureau van de SP
Politieke ideologie	Socialistisch
Publicaties Wetenschappelijk Instituut	De publieke sector aan het woord – geen marktwerking maar democratisering (2017)

Stel een daad

De SP schetst de negatieve gevolgen van het neoliberale beleid wat gevoerd is, waarin publieke zaken aan de markt zijn overgelaten, de democratie uitgehold is, en de belangen en mening van mensen er niet meer toe doen. De tegenstellingen in zowel de politiek als de samenleving nemen volgens de partij steeds verder toe. Samenwerking, en geen concurrentie, is de sleutel tot één gemeenschap. Een gemeenschap waar waardigheid, gelijkwaardigheid en solidariteit de gezamenlijke waarden zijn en mensen zich verenigen voor een betere toekomst. Het gaat daarin niet alleen om mooie woorden, maar vooral om daden.

Het verkiezingsprogramma van de partij bestaat uit de volgende tien hoofdstukken:

1. Een rechtvaardig land.
2. Een eerlijke economie.
3. Een zorgzaam land.
4. Een werkend land.
5. Een lerend land.
6. Een land om te wonen.
7. Een veiliger land.
8. Een schone wereld.
9. Leven in één land.
10. Een betere wereld.

Programmapunten

De onderstaande programmapunten hebben betrekking op het thema participatie.

Een rechtvaardiger land

- Niet de politici maar de mensen in onze democratie hebben het laatste woord. De bevolking krijgt het recht om de bestuurders terug te fluiten op het moment dat die besluiten nemen die mensen niet willen. We voeren een bindend correctief referendum in op nationaal, provinciaal en lokaal niveau. Met een 'volksinitiatief' kunnen mensen daarnaast besluiten nemen over onderwerpen die de politici laten liggen.

Een zorgzaam land

- De hoge uitstroom van personeel uit de zorg wordt gestopt, in de zorg wordt niet de winst, maar goed werkgeverschap leidend. De salarissen gaan omhoog en zorgverleners krijgen meer invloed om onzinnige regels en bureaucratie te schrappen. We brengen de menselijke maat terug in de

zorg en herstellen het vertrouwen in de beroepskrachten. Niet verzekeraars maar verzorgenden stellen vast welke zorg nodig is.

Een betere wereld

- De Europese Unie kan geen handelsverdragen meer sluiten zonder toestemming van de parlementen van de lidstaten. We zetten ons in voor eerlijke handel, zonder privileges voor multinationals en met harde normen voor de bescherming van mens en milieu. Zodat niet alleen de bedrijven maar vooral de mensen hiervan profiteren. Grote handelsverdragen leggen we in een referendum voor aan de Nederlandse bevolking.

Publicaties Wetenschappelijk Bureau van de SP

De publieke sector aan het woord – geen marktwerking maar democratisering (2017)

Het hoofdargument van deze publicatie is dat de overheid weer meer een regierol moet innemen op de uitvoer van publieke diensten. Daarbij moeten professionals werkzaam in de publieke sector moeten meer zeggenschap en autonomie krijgen in de uitvoering van hun werk en (controlerende) regelgeving geminimaliseerd. Er moet worden gestopt met marktwerking in deze sector en de waardering van de sector moet hersteld worden. Er moet meer samenwerking de publieke sector zijn, en minder concurrentie. Hiervoor worden in deze publicatie een aantal voorstellen aangereikt, die ook raken aan de vergroting van participatie in beleidsvorming.

Publiek belang borgen en herstel van de publieke moraal

- De overheid stelt zich meer open voor de mensen die het publieke belang mee willen bepalen. Mensen krijgen meer zeggenschap over hun leefomgeving en het functioneren van publieke instellingen.
- De overheid wordt meer faciliterend, met een verbindende, bemiddelende en gelijkheid scheppende rol. De leefwereld van de mensen bepaalt de beleidsagenda.

Democratisering van de publieke sector

- De bevolking krijgt meer zeggenschap over het functioneren van publieke instellingen. Bijvoorbeeld via verkiezing van een derde van de leden van de raden van toezicht of van commissarissen, en meer instemmingsrecht voor cliëntenraden.
- Verantwoording naar beneden en niet alleen naar boven. Bijvoorbeeld door het instellen van fora van medewerkers en gebruikers en horizontale verantwoording.

Conclusie

SP pleit voor een overheid die de regie pakt op de uitvoering van publieke diensten, met een duidelijke visie over wat van publiek belang is, hoe dit algemene belang bewaakt dient te worden en wie de verantwoordelijkheid hiervoor draagt. Zowel in de publicatie als in het verkiezingsprogramma is de stem tegen de neoliberale politiek waarin de markt en niet de burger het voor het zeggen heeft, duidelijk hoorbaar. Daarom is het van belang dat de burger altijd het laatste woord heeft of kan ingrijpen als het nodig is, onder andere door invoering van het correctief bindend referendum. Daarnaast moeten werknemers en burgers meer zeggenschap krijgen in de het beleid van publieke organisaties of grote bedrijven. Dit standpunt komt zowel in het verkiezingsprogramma als in de publicatie duidelijk naar voren. Zo kunnen volgens de SP de publieke diensten weer in handen komen van de burger, waarin de overheid een regierol vervult.

Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD)

Politieke Partij	VVD
Verkiezingsprogramma	Samen aan de slag. Nieuwe keuzes voor een nieuwe tijd. Verkiezingsprogramma 2021-2025.
Wetenschappelijk Instituut	TeldersStichting
Politieke ideologie	Liberaal
Publicaties Wetenschappelijk Instituut	Geen relevante publicaties

Samen aan de slag. Nieuwe keuzes voor een nieuwe tijd.

De waarden van de VVD 'vrijheid, verantwoordelijkheid en wederkerigheid' zijn leidend in de standpunten van de partij. De VVD hanteert een visie op de samenleving waarin zij geloven dat als mensen in veiligheid en vrijheid kunnen leven, zij een bijdrage willen leveren aan de maatschappij en verantwoordelijkheid willen nemen. Het is de taak van de overheid om die vrijheid en die zekerheid te bieden. Gezien de ontwikkelingen in Europa, door Corona, maar ook door de veranderende machtsbalans in de wereld, is er een sterke en actieve overheid nodig om onze economie te beschermen en de samenleving eerlijk en gezond te houden.

Volgens de VVD kunnen we trots zijn op de lange periode van vrijheid en welvaart die we als samenleving hebben gekend, maar is er ook nog genoeg om voor te vechten en zijn er genoeg vragen die nog beantwoord moeten worden. Hierbij gaat het onder andere over de uitdagingen op Europees beleid, migratie en integratie, ongelijkheid en discriminatie. Ook onze democratie en rechtsstaat zijn aan vernieuwing toe, want een sterke overheid moet ook gecontroleerd kunnen worden. Daarom moet worden nagedacht over de wijze waarop de samenleving tijdig kan ingrijpen, volksvertegenwoordiging in de rechtsspraak en meer aandacht voor uitvoering van beleid.

Het verkiezingsprogramma van de VVD bestaat uit de volgende hoofdstukken:

1. Programmacommissie.
2. Ons nieuwe verhaal.
3. Economie en Ondernemen.
4. Werk en zekerheid.
5. Onderwijs en Vrijheid.
6. Volksgezondheid en Zorg.
7. Buitenland en defensie.
8. Migratie en Integratie.
9. Veiligheid.
10. Klimaat en Duurzaamheid.
11. Wonen en Vervoer.
12. Landbouw en Natuur.
13. Overheid en Democratie.

Programmapunten

De onderstaande programmapunten hebben betrekking op het thema participatie.

Landbouw en natuur

- Proeftuinen waarin onderwijs, bedrijfsleven en overheid samenwerken aan oplossingen die bijdragen aan een gezonde bodem, duurzame bemesting en duurzame voedselproductie. Uitgangspunt hierbij is een toekomstgericht verdienmodel voor de agrarische ondernemer.

Overheid en democratie

- Een sterke staat die vooral ook levert. Dat betekent dat er meer aandacht moet zijn voor de uitvoering van beleid, want dat is de manier waarop de meeste burgers en bedrijven met de overheid te maken hebben.'
- Een toezichthouder voor algoritmen om willekeur en discriminatie te voorkomen. De nieuwe organisatie ziet toe op transparantie van algoritmen in zowel de publieke als private sector, en grijpt in het uiterste geval in wanneer bestaande rechten worden geschonden, bijvoorbeeld in geval van ongelijke behandeling.
- Tussentijdse raadsverkiezingen als een gemeentebestuur niet meer functioneert. Dit geldt ook voor provincies en waterschappen. Zo krijgen inwoners de kans om in het stembokje orde op zaken te stellen als het bestuur vastloopt.

Publicaties TeldersStichting

Er zijn geen relevante publicaties gevonden met betrekking tot het thema participatie.

Conclusie

De standpunten van de VVD die de participatie van burgers vergroten zijn primair van toepassing op de vernieuwing van de democratie. Zo pleit de VVD voor tussentijdse raadsverkiezingen als een gemeentebestuur, provinciebestuur of waterschapsbestuur niet functioneert. Daarnaast heeft de VVD aandacht voor transparantie van gebruik van algoritmen in automatische besluitvorming. Daarvoor wordt een aparte toezichthouder voor aangesteld om zorg te dragen voor correct verloop van dergelijke automatische procedures. Inzicht in automatische besluitvorming voor de burger is geen onderdeel van het verkiezingsprogramma.

50PLUS

Politieke Partij	50plus
Verkiezingsprogramma	De kracht van plus – concept verkiezingsprogramma
Wetenschappelijk Instituut	50plus wetenschappelijk instituut
Politieke ideologie	Sociaal-Conservatisme
Publicaties Wetenschappelijk Instituut	Geen relevante publicaties

De kracht van PLUS.

50PLUS komt op voor belangen van personen boven de 50 jaar. Volgens de partij is het huidige beleid geen goede visie op vergrijzing. De partij zet zich daarom in om huidige en toekomstige oudere generatie goed uit te laten worden; midden in de samenleving, met passend pensioen, in een geschikte woning en met goede gezondheidsprogramma. Daar is dit verkiezingsprogramma op gestoeld.

50 plus benoemt 5 centrale thema's in het verkiezingsprogramma:

1. Koopkracht en inkomen.
2. Gezondheidszorg.
3. Wonen.
4. Veiligheid.
5. Welzijn en welbevinden.

Overige standpunten zijn

6. Immigratie en integratie.
7. Milieu, klimaat en duurzaamheid.
8. Cultuur en (social) media.
9. Bestuurlijke vernieuwing en directe democratie.
10. Onderwijs.
11. Europa/EU/Euro.
12. Defensie & internationale veiligheid.
13. Ontwikkelingssamenwerking.

Programmapunten

De onderstaande programmapunten hebben betrekking op het thema participatie.

Gezondheidszorg

- 50PLUS wil een maatschappelijke dialoog over de betaalbaarheid van de gezondheidszorg. Welke zorg hoort in de basisverzekering? Wat is zinnige zorg? En hoe gaan we om met vergrijzingskosten, zeker gezien het toenemende personeelstekort? Kortom: een dialoog op houdbaarheid en duurzaamheid van onze gezondheidszorg.

Bestuurlijke vernieuwing en directe democratie

- 50PLUS is voorstander van bindende referenda over zwaarwegende voorstellen die een grote invloed op het leven van de mensen hebben.
- Als laatste land in Europa krijgt Nederland een gekozen burgemeester.

Publicaties Wetenschappelijk Instituut 50PLUS

Er zijn geen relevante publicaties gevonden met betrekking tot het thema participatie.

Conclusies

De invulling van participatie in het programma van 50plus beperkt zich tot enkele programmapunten. Deze hebben vrijwel uitsluitend betrekking op de vernieuwing van de democratie. 50plus is voorstander van het bindende referendum en pleit voor het verkiesbaar stellen van de burgemeester. Voor de realisatie van de doelen van de partij ligt de regie en verantwoordelijk voor de invulling van beleid vooral bij overheden en minder bij de burger.

Conclusie

Het doel van deze literatuurstudie was om antwoord te geven op de volgende onderzoeksvraag: Hoe komt participatie terug in de verkiezingsprogramma's van politieke partijen en in de publicaties van de aan de partijen verbonden wetenschappelijke instituten?

Om deze vraag te beantwoorden is een analyse uitgevoerd voor elke partij op zowel het verkiezingsprogramma voor de verkiezingen in maart 2021 als de relevante publicaties van het wetenschappelijk instituut in de periode vanaf 2017. Deze analyse per partij heeft inzicht gegeven in de mate waarin participatie in de programmapunten en publicaties naar voren komt, maar ook waar de verschillen en de overeenkomsten liggen. Er is een grove verdeling in thematiek te maken in programmapunten die betrekking hebben op (1) het behoud of de vernieuwing van het kiesstelsel en de democratie, (2) (mede)zeggenschap in het publieke domein, (3) de ruimte voor maatschappelijke initiatieven en (4) een transparante en open overheid. In deze conclusie zal kort worden ingegaan op de belangrijkste overeenkomsten en verschillen in de standpunten die de partijen hierin innemen. Na de uiteenzetting per thema, zal worden ingegaan op de conclusies die kunnen worden getrokken over de wijze waarop participatie terugkomt in de publicaties van de wetenschappelijke instituten en hoe dit samenhangt met de politieke ideologie van de partij.

Behoud of vernieuwing van het kiesstelsel en de democratie

De programmapunten die betrekking hebben op dit thema gaan met name over het behoud van de geborgde zetels bij de waterschappen, de introductie van een raadgevend of bindend correctief referendum, het direct verkiesbaar stellen van volksvertegenwoordigers en de verlaging van het kiesrecht naar 16 jaar.

De partijen nemen verschillende standpunten in met betrekking tot vernieuwing van het kiesstelsel en de invulling hiervan. De ChristenUnie is uitgesproken tegen vernieuwing van het kiesstelsel, terwijl het CDA en D66 zich hier positief over uitlaten. Het CDA wil als enige partij een regionaal kiesstelsel invoeren. Zo zorg je volgens de partij dat volksvertegenwoordigers sterke wortels hebben in eigen regio en betere volksvertegenwoordigers kunnen zijn. Ook D66 wil een aantal belangrijke veranderingen doorvoeren in het kiesstelsel. Zo staat D66 voor het direct verkiesbaar stellen van de premier. Ook de burgemeester moet volgens D66 direct verkozen worden. De partij vindt hierin een medestander bij 50PLUS. GroenLinks daarentegen, is van mening dat deze keuze voor de burgemeester bij de gemeenteraad ligt. Ook pleit D66 samen met de partijen GroenLinks, PvdA en PvdD voor de verlaging van het stemrecht naar 16 jaar. D66 vult hierop aan om tevens een jongerenparlement aan te stellen. Ook op internationaal niveau moeten er volgens de D66 veranderingen worden doorgevoerd in het kiesstelsel. Zo moeten er volgens de partij Europese Kieslijsten komen bij de verkiezingen van het Europees Parlement en dient de voorzitter van de Europese Commissie direct te worden verkozen.

Met uitzondering van de SGP zijn alle partijen die zich hierover uitspreken voorstander van de introductie van een bindend, correctief referendum. Dit betreft de CU, D66, GroenLinks, PvdA, PvdD, SP en 50PLUS. D66 en SP willen het bindend, correctief referendum ook lokaal doorvoeren. De CU plaatst bij invoering van dit referendum de kanttekening dit wel een referendum moet zijn met

uitkomst drempel. De SGP ziet echter meer heil in de introductie van een burgerfora om de betrokkenheid van burgers bij de politiek en besluitvorming te versterken. Het CDA doet opvallend genoeg geen uitspraak over hun standpunt ten opzichte van dit programmapunt. Naast invoering van referenda, is D66 eveneens voorstander van invoeren van het recht op amendement, zodat burgers ook op deze wijze tussentijds invloed kunnen uitoefenen op besluiten.

Op gemeentelijk niveau, doen verschillende partijen uitspraak over het al dan wel of niet vergroten van de invloed van burgers op gemeentelijke herindelingen. Zo vindt het CDA dat bewoners op de rem moeten kunnen trappen indien ze een bepaalde fusie niet zien zitten. Als er na lokale verkiezingen nog steeds een raadsmeerderheid voor de herindeling is, kan een voorstel worden ingediend voor de herindeling. Ook D66 en GroenLinks willen bewoners meer invloed geven. D66 wil dat gemeenten de ruimte krijgen om fusiepartners te kiezen en bewoners van de oorspronkelijke gemeenten mogen zich uitspreken over de voorkeurspartners.

Ook het behoud van de geborgde zetels voor belangenorganisaties in het waterschapsbestuur is een veelvoorkomend programmapunt in de verkiezingsprogramma's. De meerderheid van de geanalyseerde partijen is voorstander van het verkiesbaar stellen van deze geborgde zetels. Ook hierin neemt de SGP een uitzonderingspositie in en staat juist vóór behoud van deze geborgde zetels in het waterschapsbestuur. De VVD neemt hier geen standpunt over in, maar pleit wel voor tussentijdse raadsverkiezingen voor niet goed functionerende waterschapsbesturen, gemeentebesturen en provinciebesturen.

(Mede)zeggenschap in het publieke domein

De programmapunten over medezeggenschap in het publieke domein zijn onder andere de introductie van (online) burgerfora, burgerraden of andere vormen van inspraak. Ook de invoer van de generatietoets is een programmapunt dat door verschillende partijen wordt genoemd. Zo wil D66 de generatietoets invoeren om jongeren te betrekken bij het klimaatdebat en een burgerforum vragen om mee te denken over keuzes in de klimaattransitie. De PvdA sluit zich aan bij de versnelde invoer van de generatietoets op dit thema, maar pleit ook voor een generatietoets voor onderwijs, arbeid en wonen. Het CDA en GroenLinks zien meer heil in de introductie van een landelijk burgerberaad om de politiek te adviseren over de uitwerking van het klimaatakkoord. Het CDA voegt hieraan toe ook breder te willen experimenteren met lokale en landelijke burgerraden. De ChristenUnie daarentegen, pleit niet zozeer op invoering van dergelijke raden of fora voor het vergroten van burgerinspraak, maar spreekt wel over het betrekken van ondernemers, de lokale gemeenschap en overheden in de ontwikkeling van maatschappelijk beleid. Bijvoorbeeld bij de hervorming van de eetcultuur en ontwikkeling van strategische plannen voor de organisatie van lokale voedselvoorziening, om zo de impact op het milieu te verkleinen. Ook de SGP wil in gezamenlijkheid met de sector aan de slag om tot een duurzaam agrarisch beleid en een nieuw voedselakkoord te komen. De VVD pleit vooral voor experimenten met onderwijs, bedrijfsleven en overheid om duurzame verdienmodellen voor deze sector te ontwikkelen. Op het gebied van zorg wil de ChristenUnie in samenwerking met vrijwilligers, kerken en maatschappelijke organisaties een aanpak tegen eenzaamheid ontwikkelen. SGP wil zich buigen over de toekomstige inrichting van medische en acute zorg in de regio en wilt hier provinciale en lokale bestuurders en patiëntenorganisaties intensief bij betrekken. Met betrekking tot migratie is de PvdA de enige partij die een beroep doet op de inspraak van burgers. Zo wil de partij Nederlanders met wortels in een ander land betrekken in de vormgeving van migratiebeleid.

Ruimte voor maatschappelijke initiatieven

Binnen dit thema hebben een aantal partijen specifieke programmapunten geformuleerd die tot doel hebben maatschappelijke initiatieven te faciliteren. Hierin zijn er vooral overeenkomsten te vinden in de standpunten van het CDA, de CU en D66. Alle drie de partijen zijn namelijk voorstander voor het invoeren van maatschappelijk initiatiefrecht of uitdaagrecht. D66 noemt dit *'the right to bid, challenge or cooperate'*. CDA vult hierop aan dat als burgers een taak van de gemeente willen overnemen omdat ze een beter plan hebben, ze hierbij ook het bijbehorende budget mogen overnemen. Voorop staat dat deze partijen een belangrijke rol zien voor burgers om bij te dragen in de uitvoering van maatschappelijke taken. De SP en PvdA maken dit minder concreet in hun programma, maar spreken wel over het creëren van ruimte voor volksinitiatieven en burgerinitiatieven 'op alle niveaus'. De CU is de enige partij die binnen het verkiezingsprogramma ook subsidies en fondsen beschikbaar stelt om initiatieven te stimuleren. Ook wil de CU maatschappelijke initiatieven beter steunen door ze uit te zonderen van regels voor commerciële initiatieven. Daarom stelt de partij voor de maatschappelijke coöperatie als aparte rechtsvorm te introduceren. Daarnaast pleit de partij voor introductie van burgerschapsverlof, zodat burgers beter in staat worden gesteld om te dienen in een medezeggenschapsraad, als volksvertegenwoordiger of als lekenrechter.

Transparante en open overheid

Het vierde en laatste thema heeft betrekking op transparantie en openheid in het gebruik van data en automatische algoritmen. Hoewel dit thema niet directe vormen van participatie raakt, is gelijkwaardige beschikbaarheid van informatie en open data een belangrijke voorwaarde voor participatie en een middel voor burgers om de overheid te 'controleren'. De beoogde 'open overheid' geeft transparantie over gebruik van data en inzicht in automatische besluitvorming en sturende algoritmen. Dit draagt bij aan invloed van burgers en stimuleert kritisch burgerschap. Vrijwel alle partijen nemen in hun verkiezingsprogramma een standpunt in ten opzichte van dit thema. Het verschil tussen partijen zit in de mate waarin een partij ook een toezichthoudende rol ziet voor de overheid in het gebruik van data en automatische algoritmen. Zo pleit het CDA voor openheid van modellen voor automatische besluitvorming en betere rechtsbescherming van burgers bij automatische besluitvorming door inzicht in gegevens en het gebruik van algoritmen. GroenLinks wil de Wet Open Overheid introduceren ter vervanging van de Wet Openbaarheid van Bestuur. In de nieuwe wet is de norm dat de data open is en eigendom van de burgers is en niet van de overheid. Ook D66, PvdA en SGP willen ook meer transparantie en openheid over de sturende algoritmen, al is dit niet in de vorm van introductie van een nieuwe wet. De CU, PvdD, SP en VVD willen meer toezicht en regelgeving het gebruik van data en algoritmen, bijvoorbeeld door aanstellen van een toezichthouder of Digitale Waakhond.

Participatie en politieke ideologie

Ten opzichte van de programmapunten in de verkiezingsprogramma's ligt in de publicaties van de wetenschappelijke instituten meer nadruk op de verbinding tussen politieke standpunten en de politieke ideologie van de partij. Het is dan ook logisch dat de standpunten met betrekking tot participatie in het verlengde liggen van de beleidsstandpunten in de publicaties. De publicaties richten zich vaak niet uitsluitend op participatie, maar raken dit onderwerp aan in de verdieping op een ander thema. De partijen waar relevante publicaties zijn gevonden zijn het CDA, D66, GroenLinks en SP. Van de politieke partijen PvdA, PvdD, SGP, VVD en 50PLUS zijn geen relevante publicaties gevonden.

Zoals ook eerder beschreven, vormt de publicatie van het CDA de basis voor het verkiezingsprogramma van de partij. In deze publicatie wordt sterk gepleit voor een coöperatieve samenleving. De coöperatieve samenleving is een samenleving waarin wordt gebouwd aan een samenleving voor iedereen, met gedeelde waarden en gedeelde verantwoordelijkheid. Deze visie is concreter uitgewerkt in de programmapunten van het verkiezingsprogramma, zo ook de rol van participatie hierin. CDA stipt daarin aan dat door polarisatie in de samenleving, er des te meer behoefte is aan een goede representatie van het overgrote deel van de Nederlanders. Daarmee is de urgentie van het vergroten van zeggenschap groter dan ooit. Ook D66 erkent in het verkiezingsprogramma de polarisatie in de samenleving, maar belooft meer verbinding in de samenleving door het creëren van gelijke kansen. Dit vraagt een sterke overheid met een sterke en vitale democratie. In de publicatie van het wetenschappelijk instituut van D66 over burgerschap gaat participatie dan ook vooral over vergroting van het democratisch kiesrecht. Dat past bij de interpretatie van D66 over burgerschap vanuit sociaalliberaal perspectief, waarin burgers adequaat sturing kunnen geven aan beleid door deelname aan de democratie. Hoewel er van de VVD in dit literatuuronderzoek geen analyses van publicaties zijn opgenomen, doet de partij in het verkiezingsprogramma wel uitspraak over participatie van burgers. De VVD gaat uit van de overtuiging dat als mensen alle vrijheid krijgen, ze meer verantwoordelijkheid willen nemen. Het is dan ook de taak om deze vrijheid vooral te beschermen. In de publicaties van de wetenschappelijke instituten van de andere partijen wordt er meer impliciet uitspraken gedaan over participatie van burgers. Zo doet GroenLinks in de publicatie over de slimme stad een aantal aanbevelingen om burgers te betrekken door het beter faciliteren van de digitale infrastructuur. Volgens de SP moeten publieke diensten weer in handen komen van de overheid, zodat de bevolking, en niet de markt, weer meer zeggenschap krijgen over de uitvoering van deze diensten. Hoewel er ook van de PvdA en CU geen recente relevante publicaties zijn gevonden, blijkt uit de verkiezingsprogramma's van de PvdA en CU dat ook zij een betere verdeling van macht tussen overheid, markt en burgers beogen. Volgens deze partijen is daarvoor een sterke overheid nodig en veel zeggenschap van burgers, zodat de marktwerking aan banden kan worden gelegd.

Concluderend kan er worden gesteld dat de mate waarin het thema participatie terugkomt in de verkiezingsprogramma's en de publicaties van de aan de partij verbonden wetenschappelijke instituut samenhangt met de beoogde positionering van de overheid ten opzichte van de markt en burger, binnen de context van de trends en ontwikkelingen in de samenleving. De politieke ideologie van de partijen zijn hierin medebepalend. Bij partijen die streven naar meer gezamenlijkheid, gemeenschappelijke waarden en gedeelde verantwoordelijkheid is er doorgaans meer ruimte voor verschillende vormen van participatie dan bij partijen die zich primair richten op beschermen van vrije markt en het maximaliseren van individuele vrijheid.

Literatuurlijst

Bibliografie

- Visser, V., J. van Popering-Verkerk en A. van Buuren (2019) *Onderbouwd ontwerpen aan participatieprocessen. Kennisbasis participatie in de fysieke leefomgeving*. Onderzoek in opdracht van kennisknooppunt Participatie.

Publicaties Wetenschappelijke Instituten

- Dekker, T., Boomsma, D., Kamminga, A., & Masson, A. L. (2019). *Burgerschap: een sociaal liberale visie*. Drukkerij van Deventer
- Palm, I. (2017). *De publieke sector aan het woord. Geen marktwerking maar democratisering*. Wetenschappelijk bureau SP.
- Siegmann, A. (2019). *Onder Dak: Bouwstenen voor een toegankelijke woningmarkt voor iedereen*. Den Haag: Wetenschappelijk Bureau voor het CDA.
- Wetenschappelijk Instituut voor het CDA (2020). *Zij aan Zij*. Den Haag: Quantes
- Wetenschappelijk Bureau GroenLinks (2019) *Handvest voor de Slimme Stad. Technologie sturen op basis van waarden*. Utrecht.

Verkiezingsprogramma's

- Verkiezingsprogramma BIJ1: <https://actie.bij1.org/programma>
- Verkiezingsprogramma CDA: <https://www.cda.nl/verkiezingsprogramma>
- Verkiezingsprogramma ChristenUnie: <https://www.christenunie.nl/verkiezingsprogramma>
- Verkiezingsprogramma D66: <https://d66.nl/verkiezingsprogramma/>
- Verkiezingsprogramma DENK: Verkiezingsprogramma (bewegingdenk.nl)
- Verkiezingsprogramma FvD: Forum voor Democratie (FVD) presenteert verkiezingsprogramma
- Verkiezingsprogramma GroenLinks: <https://groenlinks.nl/verkiezingsprogramma>
- Verkiezingsprogramma JA21: <https://ja21.nl/partijprogramma.pdf>
- Verkiezingsprogramma PvdA: <https://www.pvd a.nl/verkiezingsprogramma-2021/>
- Verkiezingsprogramma PvdD: <https://www.partijvoordedieren.nl/verkiezingsprogramma-pvdd-2021-2025>
- Verkiezingsprogramma PVV: <https://pvv.nl/visie.html>
- Verkiezingsprogramma SGP: <https://sgp.nl/verkiezingen2021>
- Verkiezingsprogramma SP: <https://www.sp.nl/programma2021>
- Verkiezingsprogramma VVD: <https://www.vvd.nl/verkiezingsprogramma/>
- Verkiezingsprogramma 50PLUS: <https://50pluspartij.nl/verkiezingsprogramma-2021-2025>

Bijlage: Partijoverzicht, verkiezingsprogramma's en wetenschappelijke instituten

Partij	Status verkiezingsprogramma ten tijde van analyse	Naam wetenschappelijk instituut
BIJ1	Definitief	X
CDA	Concept	Wetenschappelijk instituut voor het CDA
ChristenUnie	X	Wetenschappelijk instituut van de ChristenUnie
D66	Concept	Mr. Hans van Mierlo Stichting
DENK	Definitief	Wetenschappelijk instituut Statera
Forum voor Democratie	X	Renaissance Instituut
GroenLinks	Concept	Bureau de Helling
JA21	Definitief	X
PvdA	Concept	Wiardi Beckman stichting
PvdD	Concept	Nicolaas G. Pierson Foundatio
PVV	Definitief	X
SGP	Definitief	Guido de Brès-stichting
SP	Concept	Wetenschappelijk bureau van de SP
VVD	Concept	TeldersStichting
50plus	Concept	50pluswetenschappelijk instituut
Krol (GO)	X	X
Van Kooten-Arissen (eenmansfractie)	X	Geen partij, dus geen instituut
Van Hagar (FvD)	X	Geen partij, dus geen instituut